

VICENÇ COMA CRUELLS,
EL COIX DEL CARRER DE GURB
(TONA, 1911 - SANTIAGO DE XILE, 2002).
NOTÍCIES SOBRE LA SEVA ACTUACIÓ
DURANT LA GUERRA CIVIL

CARLES PUIGFERRAT I OLIVA

*Vicenç Coma Cruells, the lame man of Gurb street (Tona, 1911 – Santiago de Chile, 2002).
The nature of his activities during the Civil War*

Vicenç Coma fou un destacat membre de les Milícies Antifeixistes de Vic, un cos armat revolucionari nascut el juliol del 1936 i dissolt arran dels Fets de Maig de 1937. Coma es va exiliar el 1939. Va viure primer a França i finalment es va establir a Xile. La seva trajectòria durant la guerra ens ajudarà a conèixer millor l'abast i els protagonistes de la repressió a la rereguarda republicana.

Vicenç Coma was an important member of the revolutionary armed corps known as the "Milícies Antifeixistes" in Vic. The corps was dissolved in 1937. Coma went into exile in 1939. He first lived in France and some years later he settled in Chile. His life during the civil war aids us in understanding the repression in the republican rear-guard and its promoters.

Paraules clau: Guerra Civil espanyola, milícies antifeixistes, repressió de rereguarda, exili.

Keywords: Spanish Civil War, anti-fascist militias, repression of the rear-guard, exile.

No és fàcil publicar un article com aquest. Encara avui, passats tants anys, hom sent una certa incomoditat en afrontar un tema tan delicat com és el de la repressió a la rereguarda republicana durant els primers mesos de la Guerra Civil. Sobretot fa basarda pretendre estudiar quins en foren els protagonistes. Perquè els milicians i els seus caps tenien noms i cognoms. I les víctimes també en tenien, de noms i cognoms. I molta gent coneix descendents o parents d'aquests morts i, fins i tot, en algun cas, d'aquells, els seus botxins. És una qüestió incòmoda també perquè els franquistes van fer bandera d'aquests homes i dones assassinats i els van portar cap als seus rengles (sense el seu consentiment, òbviament), al mateix temps que l'Església catòlica va considerar (i considera encara) els clergues i els religiosos que foren assassinats com a autèntics màrtirs del cristianisme. Els prejudicis ideològics de molts historiadors, polítics i intel·lectuals han fet la resta.

Els llibres d'història general sobre la guerra parlen de la repressió a la rereguarda i ja fa gairebé vint anys que es va editar el meritori treball de Josep M. Solé Sabaté i Joan Villarroja sobre aquesta qüestió.¹ Recentment, s'han donat a

1. SOLÉ I SABATÉ, Josep M.; VILLARROYA I FONT, Joan. *La repressió a la rereguarda de Catalunya: 1936-1939*. 2 v. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989-90.

conèixer investigacions valuoses i algunes obres de síntesi.² També s'ha pogut accedir a arxius fins fa pocs anys desconeguts, tancats o de consulta restringida i s'han publicat força dietaris i llibres de memòries.³ A Osona, però, la història local i comarcal sobre la repressió a la rereguarda no ha avançat gaire.⁴ Sobretot la història dels seus autors. Sembla que encara pesa com una llosa el pacte tàcit de silenci sobre aquesta qüestió, no escrit enlloc, que la generació de la guerra i els seus descendents van segellar. El problema no és pas de manca de fonts històriques. Perquè hi són. Per això, vist des d'ara resulta paradoxal que Solé i Villarroya constatessin en el seu moment les dificultats d'identificar els *homes d'acció*, els més violents entre els revolucionaris, els que van estar darrere de la majoria de morts: hi havia, semblava, poca informació sobre ells. Però ara ja no és pas així, creiem. És més, és possible traçar amb certa solidesa la biografia durant la guerra d'un dels principals membres de les Milícies Antifeixistes de Vic: Vicenç Coma Cruells, àlies el Coix del carrer de Gurb, conegut també —a Tona i els seus voltants— com en Paella o en Paiella, perquè el seu pare era fill del mas Paella de Malla. És el que pretenem fer en aquest article.

Algunes valoracions sobre el personatge

Deixem parlar primer als que n'han parlat abans que nosaltres: va ser, que sapiguem, Pere Viñas, mossèn *Pere de la Pipa*, el primer en referir-se a Vicenç Coma en una publicació escrita.⁵ En els seus *Reports biogràfics* publicats el 1972 el defineix com un «tristament cèlebre» milicià de Vic. Però va caldre esperar vint anys més, quan en feia ja vora seixanta de l'inici de la guerra, per trobar noves valoracions sobre ell. El 1993 van aparèixer les memòries d'infantesa de Manuel Oms, en les quals el qualificava com «el 'matador' de la comarca d'Osona» i afegia que «Presumia ja llavors d'haver mort més de cent capellans i feixistes. Diuen que explicava que la mà ja no li tremolava des que en va matar la primera dotzena».⁶

2. Com ara la de Jordi ALBERTÍ, *El silenci de les campanes. De l'anticlericalisme del segle XIX a la persecució religiosa durant la guerra civil a Catalunya*. Barcelona: Proa, 2007.

3. Com ara RIBERA, Carles. *Notícia d'un republicà. Biografia i textos de Joaquim Aleixandri*. Caldes de Malavella: Centre d'Estudis Selvatans/Ajuntament de Caldes de Malavella, 2006. Fa pocs mesos Miquel MIR ha (mal) editat *Diario de un pistolero anarquista*. Barcelona: Destino, 2007, diari, o més aviat escrit, de vivències d'un anarquista que va ser membre de les patrulles de control a Barcelona durant la Guerra Civil.

4. Continuen essent un referent sobre aquest tema els apartats que hi dedica Josep CASANOVAS I PRAT a *Quan les campanes van emmudir. Vic 1936-1939*. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 1993. Albert ANGUDA I FREIXER, en el seu llibre *L'esclat d'odi que va dividir un poble. Història de la República i de la Guerra Civil a Sant Quirze de Besora (1931-1939)*, del 1992, diu que és impossible «per la falta absoluta de documentació, aclarir les trames exactes dels assassinats» (p. 64). Algunes històries locals passen totalment de puntetes sobre aquesta qüestió. No publiquen ni una llista de víctimes (fins i tot s'obvia la llista, amb noms i cognoms, dels soldats morts al front!).

5. VIÑAS, Pere. *Reports biogràfics d'En Pere de la Pipa*. A cura de Josep Franquesa i Aliberch. Vic: 1972, p. 110.

6. OMS I DALMAU, Manuel. *Osona 1936. La Guerra vista per un nen*. Vic: 1993, p. 46. El testimoni J. M. Riera (15-09-2007) ens ha explicat que ha sentit a dir que Vicenç Coma anava per la plaça Major dient en públic «ja n'he mort cent!».

Milicians davant el quarter de les Milícies Antifeixistes establert al convent del Sagrat Cor (1936), a la carretera de Barcelona (ara passeig de la Generalitat). Fotografia: FARRÉS, Francesc. *Fotografia històrica de Vic*. Volum II. Granollers: Edicions Catalanes Comarcals, 1985.

Del mateix 1993 és la història de Josep Casanovas sobre la Guerra Civil a Vic. En tractar dels autors de la violència a la rereguarda en dibuixa aquest perfil: «Dins la llegenda negra de la ciutat durant la Guerra Civil sobresurt el nom d'un home, Vicenç Coma i Cruells, més conegut com el *Coix* del carrer de Gurb a causa d'un defecte físic en una cama. Com tota llegenda, sembla que se n'ha exagerat la història, si bé tothom coincideix que era l'encarregat de manar els grups que utilitzaven el cotxe fantasma que portava a assassinar vigatans. Sobre la seva figura s'expliquen històries macabres (...)».⁷ Després de relatar una mort que es pot atribuir a Vicenç Coma, diu que estem davant d'«Una història que fa posar els pèls de punta i esgarrija, però que sembla ser més producte de la imaginació que de la realitat. La llegenda sobre el *Coix* del carrer de Gurb té les característiques que han exposat Josep M. Solé i Sabaté i Joan Villaroya sobre els autors de les execucions. Com diuen aquests autors, hi ha molt poques informacions sobre els qui anaven amb el cotxe fantasma, es parla més de la violència i l'assassinat que no pas de qui l'exerceix. Només quan hi ha una repetició de fets de sang, en aquest cas els nombrosos assassinats comesos al pont del Llop de la carretera de Vic cap a Olost, es perfila la figura d'un *home d'acció* del qual s'explicaran les més terribles bestialitats i se n'exagerarà així la seva intervenció en els fets».

Vicenç Coma també mereix unes ratlles en la història del carrer de Gurb que van escriure Josep M. Rovira i Santi Ponce. En parlen en aquests termes: «Un dels macabres executors d'aquells excessos fou en Vicenç Coma i Cruells, "el coix de

7. CASANOVAS I PRAT, *op. cit.*, p. 140-141.

Cal Ferrer”, militant de la CNT i membre destacat del Comitè Antifeixista de Vic, presidit per Francesc Freixenet. Sembla que fou un dels encarregats d’organitzar la comitiva nocturna del cotxe fantasma, assassinant vigatans». ⁸ Penjat a internet es pot llegir el treball de Carles Roig Pérez titulat *El fenomen dels «incontrolats» a Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1939)*, ⁹ que també estudia el cas de Vicenç Coma, seguint bàsicament el plantejament de Josep Casanovas del 1993: «Per Vic sembla que corren altres llegendes similars sobre el personatge, segurament però, moltes més aviat producte de la imaginació o de l’exageració que provoca el pas de la història de boca en boca que no pas properes a la realitat. Sembla així, a pesar de la brevetat de les informacions de què disposem, que Vic també disposa del seu propi “home del sac” local del període de la Guerra Civil i d’una macabra història de repetició de fets de sang i assassinats, comesos al pont del Llop de la carretera de Vic. Amb un “home d’acció” o “incontrolat” com a protagonista de les atrocitats sobre el qual s’expliquen les més terribles bestialitats, exagerant-se així la seva intervenció en els fets».

El millor retrat literari sobre Vicenç Coma l’ha escrit Candi Espona en les seves memòries sobre la guerra i la postguerra. L’evoca així: ¹⁰ «Hi ha tres personatges, que sortien amb insistència a les converses d’aquells primers mesos, que per a mi encarnaven de ple els fets violents i revolucionaris que s’anaven produint i que sentíem explicar tan repetidament: eren en Freixenet, en Jutglà i el Coix del carrer de Gurb. Tots eren de la CNT-FAI». ¹¹ «(...) En Freixenet era, per damunt de tots, el gran personatge de la revolució, el més mític, el més poderós i, potser, el més temut. El Coix personificava la brutalitat (...)». Els seus ulls d’infant van quedar colpits per la presència d’en Vicenç al jardí de casa del seu avi, la torre Espona (avui paradoxalment —el lector ja comprovarà tot seguit perquè— transformada en el convent de les monges de les Davallades o de la Presentació de Maria Santíssima), algunes tardes de la tardor del 1936. Una ordre del Comitè havia obligat els propietaris dels jardins amb accés des del carrer a convertir-los en jardins públics. Un dia, mentre jugava amb els seus germans, va veure entrar per una de les portes «el Coix del carrer de Gurb, com li deia tothom, amb la seva xicota. ¹² Penetrava lentament, tot balancejant el cos pel defecte de la seva cama, cap al centre del jardí on hi havia el sortidor i els bancs de pedra per descansar. (...). El Coix era home de posat amenaçador i estava envoltat de la fama d’ésser un dels homes més cruels

8. ROVIRA, Josep Maria; PONCE, Santi. *El carrer de Gurb. Un barri emblemàtic de Vic*. Vic: Centre d’Estudis Socials d’Osona/Ajuntament de Vic, 2001, p. 122-123.

9. ROIG PÉREZ, Carles. «El fenomen dels “incontrolats” a Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1939). Estudi tipològic i comparat d’alguns dels protagonistes de la repressió». *Desafectos. Publicació d’Història Crítica*. 2 (2001) [en línia] (<<http://www.historiacritica.org/anteriors/anteriors2/index.html>> [consulta: 16 setembre 2007]).

10. ESPONA I BAYÉS, Candi. *Entre el roig i el blau. Memòria de la guerra i altres coses: 1934-1942*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2002, p. 153-154.

11. Recordem que els pares de Candi Espona eren l’advocat Joaquim Espona i Trinitat Bayés, filla del Dr. Candi Bayés.

12. Es tracta, molt probablement, de la que fou la seva companya i esposa, Celerina R. C. La nòvia de Vicenç Coma feia de minyona a casa de la família de Paulí Junyent, a Plaça. Els Junyent-Rafart vivien en un habitatge a l’entresòl que donava a la Rambla. Durant els primers mesos de la guerra a la mateixa casa hi havia amagat el Dr. Eduard Junyent (al tercer pis), germà d’en Paulí (entrevista amb M. Junyent, 24-09-2007).

i violents de la ciutat. Se'l considerava executor de bona part dels assassinats que aquells dies es produïen a Vic, alguns de manera esgarrifosa. Caminava amb aire arrogant i segur. Segur que aquells eren, per a ell, uns instants únics i irrepetibles. Era com si, en nom de la revolució, prengués possessió, solemnement, d'uns espais d'esbargiment, exclusius fins aleshores d'uns privilegiats, que per fi havien estat victoriosament reconquerits per al poble. Anava mirant a dreta i esquerra, presumint d'aquella noia que portava al seu costat agafada del braç, a qui semblava, a cada passa que feia, que ofería aquell espai meravellós. (...) Nosaltres, que corríem pel jardí, ens manteníem a una certa distància, amb un cert temor, però sense perdre'l de vista. La seva presència ens impressionava. Teníem molt a prop nostre, al mateix jardí de casa, aquell home tan famós i tan temut alhora». Candi Espona parla d'aquella vinguda al jardí com d'un veritable «ritual revolucionari». Vicenç Coma va tornar a la torre Espona en dies posteriors «però, en canvi, no recordo que, tot i la disposició del Comitè, cap altra persona, aliena a la família, vingués a passejar o a passar l'estona al nostre jardí, malgrat tenir-ne les portes ben obertes».¹³

La mala fama de Vicenç Coma ha arribat fins al punt que se l'ha titllat de ser el «carnisser assassí més famós de la plana de Vic».¹⁴ D'altres persones l'han definit com «el braç executor» de les ordres del Comitè Antifeixista i el seu cap, Francesc Freixenet.¹⁵

La família i les seves circumstàncies personals

Vicenç Coma Cruells va néixer a Tona a les dues de la nit del 29 de juliol de 1911.¹⁶ Era fill de Jaume Coma, natural de Malla (de can Paella),¹⁷ i de Maria Cruells, filla de can Barraca (actual núm. 12 del carrer de Barcelona).¹⁸ El pare, ferrer d'ofici, tenia aleshores 29 anys i la mare, 31. Consta a l'acta de naixement que vivien al número 51 del carrer Major,¹⁹ lloc on en Vicenç va venir al món. Els seus avis paterns, aleshores ja difunts, es deien Ramon Coma i Teresa Bou.

La família es traslladà a viure a Vic, al carrer de Gurb núm. 44, en una casa coneguda com cal Ferrer. En Vicenç tenia tres germans (o almenys tres arribaren a adults): en Josep, la Pepeta i en Llàtzer (el més petit de tots). De la seva vida abans de la guerra en tenim ben poques dades. Devia aprendre l'ofici de ferrer o

13. ESPONA I BAYÉS, *op. cit.*, p. 139-141.

14. Recull aquesta expressió Joan ALTÍMIR I CRUELLS en l'obra inèdita *Records*, escrita entre el 2003 i el 2005, (ALTÍMIR I CRUELLS, Joan. *Records*. Sant Miquel de Balenyà: 2005), p. 22.

15. Vegeu el testimoni de Pere Camps Coma a ORTIZ, Jordi; PONCE, Santi (ed.). *Osona: testimonis del segle XX*. Vic: 2007, p. 306. L'esmenta també un testimoni anònim (p. 273).

16. Arxiu Municipal de Tona, Jutjat de Pau, Registre Civil, llibre de naixements 12, f. 126.

17. És un petit mas encara existent prop del coll de Malla (l'Esclat), a mà dreta venint de Vic, just abans de la pujada.

18. La família Cruells és ben coneguda a Tona. Era cosí de Vicenç Coma Josep Cruells, fundador de l'Aplec de la Rosa a Lurdes i al Castell i de l'Esbart Dansaire Castell de Tona. En Josep Cruells i la seva germana Dolorettes estigueren vinculats a la Federació de Joves Cristians de Catalunya i a Acció Catòlica.

19. La numeració del carrer ha canviat des d'aleshores. L'actual 51 no es correspon amb l'antic.

forjador, perquè així consta en alguna documentació oficial.²⁰ En canvi, surt inscrit al padró municipal del 1935 com a jornalero manobre.²¹

Coma militava a l'anarcosindicalisme, desconeixem des de quan, i en concret sembla que a la seva branca més radical, la FAI.²² Alguns historiadors diuen d'ell, simplement, que era militant de la CNT. En les seves memòries Manuel Oms recorda que un dels cotxes que es presentaren amb el Coix del carrer de Gurb a Santa Eulàlia de Riuprimer duia les sigles FAI pintades a la carrosseria.²³ Des de l'inici de la guerra apareix integrat a les Milícies Antifeixistes, el cos armat del Comitè Antifeixista de Vic, que presidia Francesc Freixenet (militant de la FAI). A partir de mitjan octubre del 1936 el cos passà a dependre formalment del Departament de Defensa de l'Ajuntament de Vic, departament que dirigia el mateix Freixenet.²⁴

En Vicenç coixejava. Havia tingut un tumor blanc.²⁵ Sabem que tenia una cicatriu al genoll esquerre, potser conseqüència d'una intervenció quirúrgica per extirpar-li o ressecar-li la zona infectada. Aquesta operació li devia fer perdre l'articulació del genoll, d'aquí la rigidesa de la cama. Alguns testimonis diuen que havia estat atès a l'hospital de la Santa Creu a causa de la seva malaltia.²⁶

Un altre testimoni ens ha descrit com recorda en Vicenç durant la guerra: era prim (devia fer uns 55 quilos) i força baixet (devia fer 1,6 m d'alçada). Tenia el cabell estirat i pentinat amb ratlla. Feia una cara estreta i xuclada, d'astènic.²⁷

Episodis d'abans del maig de 1937 en els quals s'ha documentat la seva participació o n'hi ha testimonis

La documentació inèdita i les noves declaracions o escrits de diversos testimonis que hem recollit permeten precisar millor l'actuació de Vicenç Coma entre el juliol del 1936 i el maig de l'any següent, en la seva època de milícia.²⁸ Quan ha

20. Per exemple a l'Arxiu del Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Vic (dipositat a l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic), llibre 93: «Registro de sumarios desde el nº 72 de 1936, 1937 y 1938», f. 71.

21. CASANOVAS I PRAT, *op. cit.*, p. 141.

22. Ho assegura ADILLON, Miquel. *El último soldado del P.O.U.M.* Vic: 2001, p. 58.

23. OMS I DALMAU, *op. cit.*, p. 47. D'aquest episodi en parlarem més endavant.

24. Vicenç Coma apareix a la nòmina de l'Ajuntament com a membre de les milícies: Arxiu Municipal de Vic, Lliuraments 1936, IV, expedient 18 (nòmina de tots els milicians que serviren al Departament de Defensa del Consell Municipal de Vic la setmana del 25 al 31 d'octubre de 1936).

25. Segons L. Coma (23-12-2006). És a dir, que va tenir una artritis tuberculosa en un membre, una inflamació d'una articulació, com podria ser el genoll, d'origen infecció (tuberculosis).

26. Ho corrobora el Dr. Miquel Conill, testimoni recollit per VILASECA, Josep M. *L'hospital de la Santa Creu de Vic durant la Guerra Civil 1936-1939*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2006, p. 67. També Pere Viñas remarca el mateix: VIÑAS, *op. cit.*, p. 110. L'arxiu històric de l'Hospital és ara a l'Arxiu Històric Comarcal d'Osona. En els llibres de registre d'ingressos i d'operacions dels quinze anys anteriors a la Guerra no hi consta.

27. Segons Miquel Adillon, que el va conèixer (entrevistes dels dies 22 i 23-12-2006). Miquel Adillon va morir el 30 de novembre de 2007, als 86 anys.

28. Som ben conscients que algunes de les notícies que llegirem a continuació provenen de declaracions fetes en judicis sumaríssims de la postguerra, causes que es feren sense cap garantia legal vers l'acusat. Els tribunals eren militars i en la immensa majoria de casos jutjaven civils..., que els militars que s'havien revoltat el 1936 acusaven —cínicament— de «rebelión militar» o d'«adhesión» o «auxilio» «a la

Milicians i milicianes, eufòrics, davant la tanca del quarter del convent del Sagrat Cor. Fotografia: FARRÉS, Francesc. *Fotografia històrica de Vic*. Volum II. Granollers: Edicions Catalanes Comarcals, 1985.

estat possible, hem ordenat els fets en els quals es veu implicat per ordre cronològic. Alguns dels episodis estan contrastats per dues o més fonts independents o bé per fonts molt segures (testimonis directes), la qual cosa els dona garantia de quasi total veracitat. D'aquest enfilall de notícies se'n desprèn, creiem, que, efectivament, com alguns historiadors i memorialistes ja han dit, Vicenç Coma no era un milicià més, sinó que devia ser una peça clau en la cadena de comandament que anava de la cúpula del Comitè a les patrulles de milicians, entre els que decidien les morts i els encarregats d'executar-les. És particularment revelador en aquest sentit que en molts casos sigui ell, i no pas un altre dels seus companys, la persona que pren les decisions, que té el protagonisme més gran o, fins i tot, que s'adreça a la víctima o al testimoni que després ens ho ha comptat.

rebelión militar». Algunes de les declaracions van ser arrancades a la força, amb maltractaments greus, o no foren ratificades per l'acusat davant del jutge (cosa que anotem quan n'hi ha constància). S'han de valorar, creiem, tenint en compte totes aquestes circumstàncies, però sense negar que algunes són testimonis de primer ordre per conèixer què va passar durant aquells mesos de 1936 i 1937. El nostre parer és que no es poden deixar de banda o silenciar pel perjudici de provenir d'on provenen.

L'intent de detenció dels novicis claretians del convent de la Mercè de Vic

El dia 20 de juliol, per ordre del pare superior, els estudiants novicis i postulants del convent, juntament amb quatre germans, el pare mestre Josep Arner i els dos pares auxiliars, sortiren de Vic. Es refugiaren primer al mas Pratdesaba (dia 21) i l'endemà a Puig-l'agulla. Al vespre d'aquell dia 22 hagueren de fugir de Puig-l'agulla i amagar-se al bosc perquè foren avisats que pujava gent armada per la muntanya.²⁹ Pocs dies més tard tornaren a Vic, on foren detinguts. Els novicis van ser deixats en llibertat.

En les fitxes del pare Miquel Panadés consta el testimoni del novici Ricardo Casas, un xicot de Bilbao, segons el qual en Coma, el Coix del carrer de Gurb, havia parlat amb ells un cop van tornar a Vic, en concret a la sagristia del Seminari (havien obligat alguns dels nois del noviciat a transportar mobles dels convents de Vic al Seminari).³⁰ Segons Casas, els va dir que «*mientras estaban ellos en el bosque, les seguía la pista, pero sospechando que estaban, aunque sin saberlo del cierto*». Per aquest motiu no els van detenir de seguida; «*de lejos nos veían vestidos de sotana; y un día estaba ya resuelto a cogerlos, pero al llegar a mitad de la montaña, les vino orden de Vic, porque había necesidad de ellos. Se creía él que todos éramos Padres y no unos zagales*». Sembla clar que és una referència als dies posteriors al 22 de juliol, quan s'amagaren al bosc.

L'assassinat d'un capellà prop d'un pont d'Aiguafreda

D'aquest fet en tenim coneixement gràcies a la declaració que va fer l'antic milicià Josep Mas Morató davant la Jefatura de la Falange de Vic el 3 d'abril de 1939. Declara ser casat, de 35 anys, natural de Manlleu, xofer mecànic de professió i veí de Vic (carrer de Sant Francesc núm. 89) i «*Que a últimos de julio [de 1936] aproximadamente el declarante en unión de Pedro Agut "Tibat",³¹ un hermano del "Tibat" y Vicente Coma (a) el Cojo se trasladaron al cuartel de las Milicias Antifascistas,³² donde les fue entregado un sacerdote, cuyo nombre ignora, al cual, una vez puesto en el auto donde iban los anteriormente citados, se trasladaron al término de Aiguafreda, al sitio denominado puente de*

29. QUIBUS, Jesús. *Misioneros mártires. Hijos del Corazón de María de la provincia de Cataluña sacrificados en la persecución marxista*. 2a ed. Barcelona: Gráficas Claret, 1949, p. 251.

30. Arxiu Claret (Vic): PANADÉS, Miquel. *Notas históricas sobre la comunidad de Vic en la revolución de 1936*. V. III, p. 76. Transcripció de 1981 feta pel pare Jaume Sidera de les fitxes del pare Miquel Panadés preses durant la guerra i la postguerra, també guardades en el mateix arxiu. Sobre el trasllat de mobles al Seminari del carrer de Sant Just vegeu: BASSAS I CUNÍ, Antoni. *La Guerra Civil a Vic: dietari 1936-1939*. Vic: Eumo, 1991, p. 57.

31. Arxiu Municipal de Vic, Lliuraments 1936, IV, expedient 18: nòmina de tots els milicians que serviren al Departament de Defensa del Consell Municipal de Vic la setmana del 25 al 31 d'octubre de 1936. Pere Agut hi apareix. Va ser un destacat milicià. Treballava a Colomer-Munmany. Acabada la guerra va ser afusellat (l'11 de maig de 1939). Solé i Sabaté (2003) fa constar que era militant d'ERC; Esther Farrés (FARRÉS, Esther. *La repressió franquista a Vic (1939-1945)*. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 2008, p. 149) assenyalava que pertanyia a la CNT. Ambdós autors diuen que va ser executat al Camp de la Bota. Miquel Adillon ens va comentar, en canvi, que l'havien afusellat a la presó de Sant Miquel dels Reis (València). No hem localitzat el seu sumari en el Tribunal Militar Número 3 (Barcelona).

32. Les Milícies tenien dos quarters: el del col·legi convent dels Maristes (carrer de Gurb) i el que s'instal·là al convent del Sagrat Cor, a la carretera de Barcelona (actual passeig de la Generalitat).

Aiguafreda, donde hicieron bajar al sacerdote que llevaban detenido, una vez en la carretera le invitaron a que se girase de espalda a los que le conducían, o mejor dicho, de cara a Barcelona, a lo que se negó, alegando que quería morir de cara a sus ejecutores, entonces le dijeron que se alejara unos pasos, lo cual verificó, andando hacia atrás, pero siempre de cara a sus ejecutores, cuando el hermano del “Tibat” cuyo nombre no recuerda, hizo un disparo contra dicha víctima, seguidamente Vicente Coma (a) el Cojo hizo el segundo disparo, siendo el tercero en disparar contra dicha víctima el declarante y últimamente el Pedro Agut “Tibat” disparó contra la misma víctima. Inmediatamente de esto el declarante que había conducido el auto se volvió al mismo para ponerlo en marcha, mientras los otros tres también ejecutores fueron a auscultar la víctima a fin de comprobar si verdaderamente era ya cadáver, como así resultó».³³ Josep Mas Morató era militant del POUM. En la declaració indagatòria del 5 de maig de 1939 davant el jutge no es va ratificar en la declaració anterior i sols va reconèixer la seva militància en el POUM. Josep Mas va ser condemnat a mort i afusellat el 15 de juliol de 1939.³⁴

La versemblança de la descripció d'aquest afusellament no pot amagar el fet que no hem pogut establir de quin sacerdot es tractava. Amb tot, sembla clar que aquest assassinat es va produir. El 28 de juliol de 1939 l'ecònom d'Aiguafreda, mossèn Josep Vall, va contestar una enquesta sobre les conseqüències del *Movimiento Nacional* a la seva parròquia i va indicar que «*En ésta sólo se sabe el asesinato de un desconocido*».³⁵ Ha de ser la mateixa persona. Alguns aiguafredencs que van viure la guerra encara recorden que, efectivament, al principi de la revolució hi va haver un assassinat d'un home prop de la font dels Enamorats (aquesta font és al costat d'un pont de l'antiga N-152 que salva la riera de Martinet). Era una persona de fora del poble. Aquest cos mai no s'ha trobat ni identificat. És possible que hagués estat enterrat clandestinament al cementiri vell d'Aiguafreda, ja desaparegut.³⁶

El procés contra Josep Mas Morató s'havia iniciat arran de la denúncia d'un vigatà que va declarar que Josep Mas li havia manifestat diverses vegades que havia mort «*un sacerdote que detuvieron en Aiguafreda (...) en ocasión de trabajar juntos, en Casa Rovira de esta Ciudad*».

Els assassinats de Joan Traveria i Teodor de Mas

El 7 d'agost Joan Traveria Pubill i el seu sogre, Teodor de Mas Nadal, van ser assassinats a la seva finca del Molí de Sant Romà de Sau, on s'havien refugiat.³⁷

33. Tribunal Militar Número 3 (Barcelona), núm. de localització a l'arxiu: 282, sumaríssim 5573 contra Josep Mas Morató pel delictes de rebel·lió militar, f. 2.

34. Sobre aquest milícia i l'assassinat del capellà vegeu també DOMÈNECH, Immaculada; VÁZQUEZ, Federico. *La repressió franquista a l'àmbit local. Manlleu (1939-1945)*. Catarroja/Barcelona: Editorial Afers, 2003, p. 263-264; i FARRÉS, op. cit., p. 142 i 149.

35. ROVIRÓ, Ignasi. *Art i cultura a les parròquies del Bisbat de Vic (1936-1939)*, V. I, p. 108-109 (treball inèdit, 2002). El document original es conserva a l'Arxiu de la Cúria del Bisbat de Vic, caixa «Parròquies. Relació dels fets ocorreguts 1936-1939. A-J».

36. Entrevista amb A. S. Cruells (28-08-2007).

37. Sobre la seva fugida de Vic la tarda del 19 de juliol, vegeu SUNYOL, Joan. *Retorns*. Barcelona:

Eren dos dels dirigents tradicionalistes (carlins) més importants d'Osona. L'advocat Joan Traveria havia estat elegit regidor de Vic en les eleccions municipals del 14 de gener de 1934 i el ple de l'Ajuntament l'elegí alcalde l'1 de febrer. De Mas, enginyer i propietari rural, va tenir importants càrrecs dins el moviment carlí (com ara el de president del Centre Tradicionalista de l'Alta Muntanya). Havia nascut el 1858.³⁸ Els carlins de Vic estaven al cas de la preparació de la sublevació militar del 18 de juliol, tot i que, vistos com anaven els esdeveniments a Barcelona, finalment no es decidiren o no reberen l'ordre de passar a l'acció.³⁹

Dóna notícia de la participació de Vicenç Coma i els seus companys en la mort d'aquests dos polítics la declaració que féu l'11 de maig de 1939 l'antic milicià de la CNT de Vic Ramon Mas Morató,⁴⁰ mecànic de professió, davant la Guàrdia Civil (a la Segona Comandància de la Guàrdia Civil de Barcelona, ciutat on residia des de la fi del 1936 i on va ser detingut).⁴¹ Segons va dir a la Guàrdia Civil, les patrulles de control de Vic estaven integrades per dos grups, tots dos dependents del Comitè: el primer, al qual pertanyia Ramon Mas, «*constaba de unos sesenta individuos, siendo los jefes de ésta Enrique Juvayn (a) Sagalet y Manuel Galindo, naturales y vecinos de Vich, Ramon Fonternau, este último del pueblo de La Guixa (Barcelona)*». El segon grup, que es componia de dotze milicians i «*varios ferroviarios*», era el que «*se dedicaba a sacar a las personas de derechas de sus domicilios para darles el paseo, siendo lo más destacados y Jefe de la misma, Vicente Coma (a) el Cojo, Ramon Faro, Parnau (a) Bicicleta, Serra, José Belví, José Solá, José Rius (a) Ter, Jaime Prat, Conde, éste ferroviario, y otros tres ferroviarios más que no recuerda sus nombres, Herrero, también ferroviario*». ⁴² Entre les persones que aquest segon grup assassinà cita «*en el Mo-*

Columna, 1994, p. 90.

38. CASANOVAS I PRAT, *op. cit.*; SOLÉ I SABATÉ; VILLARROYA I FONT, *op. cit.*, V. II, p. 373-374. Joan Traveria també va presidir l'alcaldia en l'època de l'Ajuntament gestor posterior als Fets d'Octubre. Després de les eleccions del febrer de 1936 va deixar el càrrec. Sobre la llarga trajectòria política de De Mas vegeu TORNAFOCH, Xavier. *Del caciquisme a la democràcia. Política i eleccions a Vic (1900-1931)*. Vic: Eumo, 2007, p. 191. També donen notícia de la seva militància en el carlisme i la seva mort els articles en homenatge seu que es van publicar al setmanari *Ausona* («Galería de vicenses Caídos por Dios y por España. (46) D. Teodoro de Mas Nadal» (11-10-46, 248, p. 2) i «(85) D. Juan Traveria Pubill» (4-10-47, 299, p. 2).

39. Es feren reunions conspiratòries: CASANOVAS I PRAT, *op. cit.*, p. 107-108; ADILLON, *op. cit.*, p. 57; de la participació dels carlins en la preparació del cop d'Estat també ens n'ha parlat J. M. Costa Velasco (entrevista del 14-07-2007). Ja iniciat el cop, el seu pare fou present en una reunió amb la Guàrdia Civil de Vic on hi havia també, entre altres, els carlins Conrad Puigrefagut, del Pla de Balenyà (assassinat a Tona al cap de pocs dies, el 28 de juliol), i Fèlix Forcada (assassinat a Balenyà el setembre).

40. Arxiu Municipal de Vic, Lliuraments 1936, IV, expedient 18: nòmina de tots els milicians que serviren al Departament de Defensa del Consell Municipal de Vic la setmana del 25 al 31 d'octubre de 1936. Ramon Mas hi apareix. Era germà de Josep Mas Morató.

41. Sumaríssim contra Ramon Mas Morató acusat de «*rebelión militar*»: Tribunal Militar Número 3 (Barcelona), núm. de localització de l'arxiu: 17383, sumaríssim 8705, f. 5 i 5v i en altres folis de la mateixa causa. Fou condemnat a 30 anys de presó. Vegeu també FARRÉS, *op. cit.*, p. 188 i 190.

42. Els que es poden identificar en la nòmina dels milicians que serviren al Departament de Defensa del Consell Municipal de Vic la setmana del 25 al 31 d'octubre de 1936 (Arxiu Municipal de Vic, Lliuraments 1936, IV, expedient 18) són: Enric Juvany (àlies Sagalet), Vicenç Coma (àlies el Coix del carrer de Gurb), Ramon Faro, Joan Parnau (àlies Bicicletes), Narcís Serra, Josep Solà, Josep Rius (àlies Tet) i Jaume Prat (àlies Vergós). Enric Juvany va ser nomenat regidor de l'Ajuntament de Vic el 19 d'octubre de 1936. Era de la CNT. Rius i Prat foren afusellats pels franquistes a la postguerra: SOLÉ I SABATÉ, Josep M.

lino de Sau, a don Teodoro de Mas, y después al que había sido alcalde de Vich, señor Travería».⁴³ En el seu dietari Antoni Bassas diu que De Mas i Traveria foren afusellats per «individus de comitès revolucionaris» i que aquella mateixa tarda afusellaren també «a uns cent metres del mas les Garrigues [la Garriga] de Savassona on s'havien refugiat, els rectors de Folgueroles i de Savassona (*sic*)».⁴⁴

En la mateixa declaració de Ramon Mas i en altres de posteriors davant del jutge va especificar que, formant part del primer grup de milicians, ell es dedicà a fer tasques de vigilància (al mercat, l'estació i la carretera de Barcelona) i també practicà alguns registres i detencions per ordre del Comitè.

El 17 de maig de 1939 es va ratificar en la declaració anterior davant del jutge militar. En la declaració indagatòria posterior, però, va manifestar que no estava conforme amb la declaració que havia fet davant la Guàrdia Civil de Barcelona perquè la va haver de signar sota constants coaccions i amenaces.⁴⁵

Els assassinats de Josep Soldevila, Josep Boixadera i Jaume Galobart

Abans de les dotze de la nit del 13 d'agost o poc després d'aquesta hora foren assassinats al coll de Malla Josep Soldevila Griera (carlí requetè i instructor de requetès)⁴⁶ i Josep Boixadera Pons, negociant de Tona. Havien estat portats a aquell indret des de Vic. També intentaren assassinar en el mateix moment a Jaume Galobart Sanmartí, amo dels masos Riambau de Tona i Quintanes de les Masies de Voltregà i cunyat de Josep Boixadera. Galobart, malferit, s'esmunyí dins un camp de blat de moro. Els milicians no el localitzaren fins unes hores més tard, al mas Gorombau (terme municipal de Taradell). L'assassinaren allà mateix la matinada del dia 14.

L'agost de 1937 Vicenç Coma va ser processat sota l'acusació d'haver participat en els assassinats de Josep Boixadera i Jaume Galobart. Tres persones més foren

La repressió franquista a Catalunya 1938-1943. Barcelona: Edicions 62, 1985, p. 569-570. Vegeu també FARRÉS, *op. cit.*, p. 150 i 165.

43. La participació de Vicenç Coma en aquests dos crims també la va confirmar Miquel Adillon (entrevistes del 22 i 23-12-2006).

44. BASSAS I CUNÍ, *op. cit.*, p. 39. Es refereix a mossèn Josep Serra Molist, rector de Folgueroles, i mossèn Joan Toll Feritcle, regent de Tavèrnoles. En el *Martirologio vicense. Persecución religiosa 1936-1939*. Vic: Imprenta Portavella, 1945, p. 168, es diu que els assassinats foren el dia 6: «*Así es que se llevaron a los dos, y los mataron no muy lejos de la casa, despeñando luego sus cuerpos por el barranco llamado "Clot de l'Infern". Estos asesinos fueron los que aquel mismo día, continuando el camino hasta Sau, sorprendieron y dieron muerte al ilustre patricio D. Teodoro de Mas y a su yerno D. Juan Travería (...)*». Més detalls sobre aquest cas: ROVIRÓ, *op. cit.*, V. I, p. 246 i 454, i «Galería de vicenses Caídos por Dios y por España», *Ausona* (30-08-47), 294, p. 2 i *Ausona* (27-09-47), 298, p. 2.

45. Tribunal Militar Número 3 (Barcelona), núm. de localització de l'arxiu: 17383, sumariíssim 8705, f. 22-22v i 28-28v.

46. PITXOT COLOMER, Felip. *José Soldevila Griera 1894-1936. Un obrero mártir*. Vic: Imprenta y Librería Ausetana, 1941. Treballava de mecànic o manyà a can Morell, al carrer de Manlleu de Vic. Vivia al carrer de Gurb. Era fill de Torelló. El divendres 14 d'agost Antoni Bassas anota en el seu dietari: «Aquest matí a la carretera de Barcelona, al terme de Malla, han estat trobats tres homes morts, víctimes d'armes de foc» (BASSAS I CUNÍ, *op. cit.*, p. 40).

també acusades del mateix.⁴⁷ Aleshores es trobava tancat a la presó de Vic per la seva participació en els Fets de Maig. La presència de Vicenç Coma al lloc dels fets ve refermada també per un informe que Pere Garriga, cap de la Falange a Tona, va fer el 14 de març de 1939, en el qual s'hi llegeix «*Que después de asesinado Jaime Galobart vieron como pasaban por delante de casa de Pedro Fabré Llobet [mas el Bolló Gros, Malla, casa veïna a Gorombau] a Juan Vitó, Luis Parés, Ginés Vila rasa, Juan Niell de Tona, Vicente Coma (a) "Cojo", un tal Vallés⁴⁸ y otro de Vich, esperándoles en la carretera Luis Xuclá de Tona, todos ellos con arma larga*». Diu que el seu escrit l'ha redactat a partir de la informació que li han proporcionat dos testimonis, un d'ells Pere Fabré Llobet, del mas Bolló (i deduïm que la persona que els va veure passar per davant de casa seva).⁴⁹

En la declaració del milicià de Vic Ramon Mas Morató davant la Guàrdia Civil de Barcelona de l'11 de maig de 1939 assenyalà que el grup de milicians que comandava Vicenç Coma també va ser el responsable de la mort del «*señor Rimbau de Tona, en este asesinato tomó parte activa un tal José Sicar, de Vich, que vivía en la calle San Pablo*».⁵⁰

La detenció i l'assassinat de mossèn Miquel Bofill Traveria

Miquel Bofill havia nascut a Vic el 1886. Va tenir el càrrec d'oficial de l'Administració Diocesana. En el moment d'esclatar la guerra feia de capellà del convent de les Serventes del Sagrat Cor de Jesús (les Cuques). Bofill es va amagar a casa seva, al carrer Estret. El dia 20 d'agost milicians de Vic —entre ells, Vicenç Coma— es presentaren al pis, hi feren un registre i el detingueren. Se'l van endur a l'ajuntament. Tant en el moment de la detenció com a l'Ajuntament l'interrogaren, amb maltractaments i amenaces (pretenien aconseguir dades sobre els fons del bisbat i de la congregació de les Serventes del Sagrat Cor). Tement el pitjor, la seva cunyada, que havia presenciada la detenció, va anar a parlar amb Francesc Freixenet, cap del Comitè, que li va prometre que tornaria de seguida, que l'havien detingut per uns tràmits sense importància. A la tarda del mateix dia 20 feren pujar mossèn Bofill en un dels cotxes del Comitè. Van prendre la carretera de Sant Bartomeu del Grau fins a prop de Vespella, on l'assassinaren. Vicenç Coma era un dels que anaven en l'automòbil.⁵¹

47. Arxiu del Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Vic (dipositat a l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic), llibre 93 «Registro de sumarios desde el nº 72 de 1936, 1937 y 1938», sumari 105 de 1937. També Archivo Histórico Nacional (Madrid), Fondos Contemporáneos, Causa General, lligall 1635/8.

48. S'ha de tractar d'un dels germans Vallés, que eren d'Estat Català. Eren *recaders* (a la plaça del Paradís).

49. Tribunal Militar Número 3 (Barcelona), núm. de localització de l'arxiu: 88, sumaríssim 3456 contra Pere Barceló i Argemí i Manuel Puig i Sabatés, de Taradell, per adhesió a la rebel·lió militar.

50. Tribunal Militar Número 3 (Barcelona), núm. de localització de l'arxiu: 17383, sumaríssim 8705, f. 22-22v. Josep Sicart apareix esmentat en altres processos. No consta ja com a milicià l'octubre del 1936. Se n'anà al front. El gener de 1937 era al sector de la serra d'Alcubierre, a l'Aragó (*L'Hora Nova*, 65 (21-1-37), p. 3). Vegeu també FARRÉS, *op. cit.*, p. 144. Es tractava d'un dels milicians més destacats, potser cap d'un grup de milicians.

51. *Martirologio vicense...*, *op. cit.*, p. 26; «Galería de vicenses caídos por Dios y por España. (14) Rdo. D. Miguel Bofill Travería» (*Ausona* (9-2-46), 213, p. 2); SOLÉ I SABATÉ; VILLARROYA I FONT, *op. cit.*, p. 376; BOFILL, Fidel. *Memòries*, obra inèdita escrita a partir del 1997.

5 — L'HORA NOVA

Als treballadors

Treballadors! Per al bé de la humanitat proletària ibèrica lluiteu amb fervor; no us prengueu la revolució com un passatemp, mentre els nostres germans estan en el front derramant la sang i entregant la vida amb el pit obert, a cada instant.

Penseu que estem en període de revolució i que també estem amenaçats per aquesta BESTIA del FEIXISME internacional, que ja tantes i tantes víctimes costa a nosaltres i als nostres germans proletaris de diferents països.

Desenrotlleu el vostre magí i penseu que ens hem d'unir tots com un sol home per tal d'aplastar definitivament a aquests indecents i criminals militars i capitalistes feixistes que volen tornar-nos a tenir sota un règim dictatorial per a esclavitzar-nos i llevar nos tota la llibertat; deixem nos de l'afany partidista, i si així ho fem triomfarem. Unim-nos tots, i el dia de demà podrem fruir d'una nova España més i més plena de llibertat.

I així també, aquells pobres germans proletaris que estan sota un règim aclaparador que els envolta, prendran exemple nostre i també empunyaran les armes per anar a cercar la llibertat que els perteneix.

Treballadors! per al bé de la humanitat, per a la victòria, UNITAT! UNITAT!

Visca la llibertat!!

V. COMA

Els assassinats dels germans Miquel Àngel i Josep Maria Pujol Matavera

Una altra declaració que consta en un procés sumaríssim de la immediata post-guerra implica Vicenç Coma en aquest cas. Es tracta de la que féu l'antic milicià Josep Pagès Simonet el 22 de febrer de 1939 davant la Falange de Vic, que l'havia detingut.⁵² Pagès, de 27 anys, era fuster i vivia aleshores al carrer de Sant Francesc núm. 20.

Els germans Pujol tenien el seu domicili al carrer Nou. La seva família, de tradició carlina, era originària del mas Pujol de Viladrau, encara que els Pujol residien a Vic des de la segona meitat del segle XIX. En Miquel era advocat i propietari del mas Pujol i un actiu militant carlí.⁵³ S'havia presentat a les eleccions municipals del 1931 dins la candidatura d'Acció Ciutadana.⁵⁴ Foren detinguts tots dos la nit del 30 al 31 d'agost i morts la matinada del mateix 31 a Gurb, en un revolt de la carretera de Sant Bartomeu del Grau, a l'altura del mas la Coromina de Vespella (la Coromina és entre els km 6 i 7, segons la senyalització actual).⁵⁵ En Miquel tenia 32 anys i en Josep M., 26. La narració que fa dels assassinats en Josep Pagès, testimoni dels fets, és aquesta (el lector comprovarà que la redacció conté algunes contradiccions): *«que en el momento en que dicho comité formó los grupos de milicianos formó parte de los mismos hasta el 10 de octubre de 1936, en que marchó voluntario al frente de Aragón (...), que en el tiempo que hizo de miliciano practicó dos detenciones verificadas a las doce de la noche de un día del mes de agosto el cual no recuerda, siendo los detenidos los hermanos Pujol de Viladrau, los cuales fueron conducidos al comité antifascista, que no sabe nada más de ellos, únicamente por oídas supo que aquella misma noche fueron asesinados, dice saber de cierto que los que formaron el piquete si bien no recuerda sus nombres sabe sus apodos que son, el “Tibat”, mayor de los hermanos Sicart, Coma (a. el Cojo), que el que dio el tiro de gracia fue el “Tibat” haciéndolo por la espalda en la nuca a los dos hermanos los cuales murieron en el acto, después de unos quince disparos sobre ellos contra los que también hicieron fuego una vez muertos y tendidos a tierra, esta versión la hace por haber presenciado dichos fusilamientos o mejor dicho por haber formado parte del citado piquete, si bien manifiesta que no disparó el arma que llevaba, trasladándose inmediatamente al comité antifascista»*. Allà diu que comentaren el motiu pel qual els havien executat: pel fet de ser feixistes i de portar carnet de Falange

52. Tribunal Militar Número 3 (Barcelona), núm. de localització de l'arxiu: 51, sumaríssim 1939, f. 1-1v. Fou condemnat a mort i executat el 9 de maig de 1939.

53. Segons un article en homenatge seu que es publicà a l'*Ausona* (22-3-47, 271, p. 2, «Galería de vicenses caídos por Dios y por España»), els dos germans eren «*requetés destacadísimos*». De Miquel Pujol diuen que formava part de la Junta Provincial Tradicionalista i era director del setmanari carlí *Ausetania*.

54. CASANOVAS I PRAT, *op. cit.*, p. 41.

55. Parla d'aquests assassinats PUJOL CASAS, Josep. *Breves apuntes históricos sobre la familia Pujol de Viladrau. El Santísimo Rosario y Martirologio de la familia Pujol con motivo de la Guerra de Liberación 1936-1939*. S.d., p. 16-27. Mossèn Josep Pujol, beneficiat de Santa Maria del Mar, era oncle dels assassinats. Va redactar l'obra entre el 1940, aproximadament, i el 1949. Antoni Bassas dona notícia de l'assassinat de Miquel Pujol el dilluns 31 d'agost: BASSAS I CUNÍ, *op. cit.*, p. 44. Vegeu també FARRÉS, *op. cit.*, p. 172.

(sic), que els trobaren. També diu que exclamaren: «¡Es que no dejaremos ni un facista! ¡Los mataremos a todos!».

La narració que fa mossèn Josep Pujol sobre la seva detenció i mort —escrita a partir dels testimonis directes que va poder recollir a la postguerra— conté moltes coincidències amb la declaració de Pagès. És la següent: «*Terminado el Rosario, serían las doce y media de la noche, se retiran a sus respectivos dormitorios y rezadas las últimas oraciones del día se acuestan. No habían conciliado el sueño (...) cuando se presentan llamando desaforadamente y provistos de armas largas y cortas, no importa cuantos ni quienes, preguntando por los hermanos Miguel A. i José M^a*».⁵⁶ Josep Pujol remarca que no foren portats a la presó de Vic, on anaven a parar molts dels detinguts aquells dies. Afegeix que els germans Pujol sortiren de casa seva abans de la una de la nit però que, en canvi, no foren assassinats fins prop de les 6 de la matinada (Pagès declara que foren portats al Comitè). Continua explicant que foren conduïts amb cotxe fins al km 8 (sic) de l'esmentada carretera. Els feren baixar i els dispararen alguns trets que els deixaren greument ferits, a terra. Després, esperaren a acabar-se les cigarretes que fumaven i tornaren a disparar-los. El cos de Miquel Pujol fou trobat just a l'esmentat revolt; les despulles (poques) del seu germà no es localitzaren fins dos o tres mesos més tard al mig del bosc, a uns 15-50 o 100 m de la carretera, al costat esquerre. Havia estat devorat per les bèsties. No se sap exactament perquè es trobava separat del cadàver del seu germà. En exhumar el cadàver d'en Miquel el 3 de maig de 1940 —al cementiri de Vespella—, en presència d'un metge forense i del mateix Josep Pujol, van poder veure que «*en el cráneo se le apreciaba una herida de bala, al parecer de pistola que entrando por el parietal izquierdo atravesó el cerebro y penetró en el parietal derecho sin salida (...). Esta bala podría ser la correspondiente al tiro de gracia*».⁵⁷

L'intent d'assassinat de Ramon Almató, amo del mas Riquer de Gurb

Devem aquesta notícia a la vídua de Ramon Almató, Maria Comerma, testimoni directe dels fets.⁵⁸ Un dia de setembre, cap a les 6 de la tarda, es presentà a Can Pantano un cotxe Ford descapotable amb quatre individus que duïen armes llargues. Can Pantano era una masoveria hostal propietat del Riquer. En aquell precís moment en Ramon Almató i els seus dos fills, en Joan i en Josep, eren a l'era de la Caseta del Riquer (molt a prop de Can Pantano, a l'altre costat de la carretera de Vic a Ripoll). Els nens estaven agafats de la mà del pare. En Ramon Almató va poder veure com s'obria una finestra de Can Pantano i algú l'assenyalava amb el dit. Tot seguit, van començar a empaitar-lo. El seu marit es va ficar dins un camp de blat de moro i encara que els quatre individus del cotxe van disparar a dins no el van tocar. Amb la fugida en Ramon va perdre l'americana que duïa, que els

56. Vegeu la nota anterior.

57. PUJOL CASAS, *op. cit.*, p. 26.

58. Entrevista del 30-12-2006, als 97 anys. Coneixia bé els Coma-Cruells perquè la família de la Maria tenia una vaqueria al coll de Vic i abans de casar-se els portava llet a casa seva, al carrer de Gurb. Maria Comerma va morir el 20 de febrer de 2007.

milicians van trobar. Mentrestant els dos nens fugien cames ajudeu-me cap a casa seva (hi ha un petit desnivell entre la Caseta del Riquer i el Riquer).

Després de disparar i en veure que se'ls havia escapat van pujar cap al Riquer. Ella —embarassada d'un fill— va sortir a rebre'ls al pati del darrere i de seguida va adonar-se que un d'ells era en Vicenç Coma. Aquest en un primer moment no la va reconèixer però al cap de poc s'adonà de qui era. La conversa entre ells dos va ser, aproximadament, aquesta: «“—Què hi fas tu aquí amb aquesta colla? Ja ho sap la teva mare que fas això? Tan bona dona que és!”»; “—Perquè et veig d'aquesta manera, perquè si no ja et pellingaria.”; “—Doncs ja pots fer-ho de seguida.”». No va gosar.

D'aquest fet n'hi ha una referència en el llibre de Fina Vila Clotet *Onze germans i una guerra. Memòria d'onze germans que sobrevisqueren a la Guerra Civil*: «Al mas en què treballava [el Riquer de Gurb] en Ramon [Ramon Vila Farrés, un dels fills dels masovers de Tarrés, de Santa Cecília de Voltregà], l'amo va ser tirotejat prop de casa seva. Va tenir temps de ficar-se al mig d'un camp de blat i es va salvar. En una altra ocasió s'hi van presentar de nit. També se'n va sortir, però li anaven a la saga. No li va tocar cap més remei que abandonar la casa, separar-se de la família i desertar».⁵⁹

La detenció de mossèn Josep Vinyeta Gatillepa, rector de Rupit

Josep Vinyeta havia nascut el 1885 al mas Gatillepa de Sentfores. «A primeros de septiembre de 1936 el Comité de Vich hizo una visita a esta casa y habiendo reconocido al sacerdote, le dijeron que “estaba bien, que no se moviera”. Pero el 14 del mismo mes volvieron de nuevo y se lo llevaron, diciendo que regresaría al poco rato. Fue conducido al Ayuntamiento de Vich donde estuvo detenido aquel día y parte de la noche, y en la lluviosa madrugada del 15 fue asesinado junto con otros cuatro en la carretera de Manresa»⁶⁰ [al coll de Malla o prop d'allí].

Segons una declaració del germà del rector, que vivia al mas Gatillepa, feta el 24 de maig de 1944, «En el manso Gatillepa fue detenido por el que llaman El Cojo de esta población [Vic] y por el comité de Fals (sic) el día 13 de septiembre de 1936. Fue conducido a Vich y asesinado en el punto conocido como el Coll de Malla».⁶¹

59. VILA I CLOTET, Fina. *Onze germans i una guerra. Memòria d'onze germans que sobrevisqueren a la Guerra Civil*. Sant Cugat del Vallès: Símbol Editors, 2004, p. 55-56.

60. *Martirologio vicense...*, op. cit., p. 186 i «Galería de vicenses Caídos por Dios y por España. (100) Rd. D. José Vinyeta Gatillepa», *Ausona* (14-02-48), 318, p. 2. Vegeu també BASSAS I CUNÍ, op. cit., p. 46.

61. CROSAS CASADESÚS, Jaume. *Guerra i repressió al Collsacabra, 1936-1943 (Pruit-Rupit-Tavertet)*. Santa Coloma de Gramenet: Grupo de Historia José Berrueto, 2004, p. 127. Informació extreta de l'Archivo Histórico Nacional (Madrid), Fondos Contemporáneos, Causa General, expediente de Rupit.

La detenció i la desaparició de mossèn Ramon Lleopart Puig, rector arxiprest d'Olost

Ramon Lleopart havia nascut al mas Colomer de Taradell el 1869. En començar la guerra s'amagà uns dies en un bosc de Sant Bartomeu del Grau i després a l'ermita de Sant Roc de Gurb. A mitjan setembre es traslladà al mas Genís de Santa Eugènia de Berga —un seu nebot n'era l'hereu. El 9 d'octubre deixà aquesta casa per passar a amagar-se al mas Colomer. El dia 13 d'octubre (o 14, segons algunes fonts) milicians del Comitè de Vic registraren el mas i van detenir mossèn Ramon Lleopart. Van dir a la família del Colomer que se l'enduien a treballar al camp d'aviació de Vic. L'endemà el seu cadàver fou vist prop del pont del mas Llobet, a la carretera de Vic a Roda.⁶² Es desconeix encara ara on va ser enterrat.

Després de la guerra, la jove del mas Colomer, Teresa Prat Castelló, va declarar el següent: «*que su tío político [oncle polític, germà del seu sogre], el Rdo. Ramón Lleopart, natural de este término, hijo de la misma casa manso "El Colomer" vivía en familia con ellos hasta que un día se introdujeron violentamente en la casa elementos del comité de Vich, entre los que, según pudo enterarse, había un tal "PAELLA", registraron la casa y se llevaron a dicho su tío al que después asesinaron*». També un informe de la Guàrdia Civil de Vic del 14 de desembre de 1942 diu el mateix: «*se ha podido averiguar que el mencionado señor fue sacado de su casa masía "El Colomer" por el comité marxista de Vich el día 14 de octubre de 1.936 figurando entre los mismos del comité un individuo apodado el "Paella" desconociéndose en la actualidad donde se encuentra ni que haya podido ser de él [de mossèn Lleopart]*».⁶³ Confirma la participació del Paella i d'altres milicians de Vic en la desaparició de Lleopart una altra referència del mateix arxiu, del 1940.

La filla de Teresa Prat, Josefa Lleopart Prat (nascuda l'11 d'agost de 1916), va ser també testimoni de la detenció: s'estaven al molí de l'Horta, prop del mas Colomer, quan van veure que venia pel Verinal un cotxe negre (un cotxe que havien requisat al bisbe de Vic, deia). Van témer el pitjor. Van pujar cap a casa. Mossèn Ramon ja havia estat pres. En Paella i en Freixenet [Francesc Freixenet] eren dos dels homes presents en el moment de la detenció. Els va veure i reconèixer. Josefa Lleopart creia que mossèn Ramon havia estat mort al pont del Llop, a la carretera de Prats, i no en el pont del mas Llobet.⁶⁴

62. *Martirologio vicense...*, op. cit., p. 87.

63. Archivo Histórico Nacional (Madrid), Fondos Contemporáneos, Causa General, lligall 1601.1, expedient 13.

64. El testimoni de Josefa Lleopart Prat ens ha arribat a través de la seva filla, T. Mirambell, i la seva neboda, M. Lleopart (entrevista del 26-12-2007). Josefa Lleopart pateix un ictus. Abans de la malaltia havien sentit explicar a Josefa Lleopart aquest episodi moltes vegades.

La detenció i l'assassinat de mossèn Jacint Anglada Collell, i la detenció del president del Comitè de Muntanyola

La tarda del dimarts 13 d'octubre un nombrós grup de milicians procedents de Vic encapçalats per Vicenç Coma es van presentar a Santa Eulàlia de Riuprimer.⁶⁵ Es dirigien a Muntanyola a fer escorcolls a les cases de pagès per detenir emboscats (capellans i persones de dretes fugitius). La comitiva de cotxes enfilà tot seguit la carretera de Muntanyola i s'aturà al punt de control (una mena de barraca de pedra amb espitlleres) que el Comitè d'aquest poble havia establert a l'altura del mas Aliberç, just a l'inici del terme municipal, i indret on calia deixar els cotxes perquè el camí s'espatllava molt a partir d'aquell punt.

Allà el president del Comitè de Muntanyola, Joan Freixenet Casas, germà de l'hereu de cal Ros, va intentar d'evitar els registres. Va ser en va. Hi hagué una topada molt greu entre ell i en Vicenç Coma. Es van tenir paraules fortes. El president del Comitè fou detingut en aquell precís moment. De manera que els milicians van poder continuar el seu camí i començaren els escorcolls. Se sentiren trets. En tornar dels registres els milicians comentaren en un bar de Santa Eulàlia que un dels amagats que havien localitzat se'ls havia escapat, que li havien disparat però que no estaven segurs d'haver-lo ferit o mort. Un altre va tenir menys sort. Durant aquests registres va ser detingut mossèn Jacint Anglada Collell al mas el Castell. Mossèn Jacint Anglada es féu passar per mosso, tot i que l'acusaren de ser capellà. El detingueren i el feren comparèixer davant el president del Comitè de Muntanyola, que era a la barraca de control. Aquest no el va reconèixer, ni el va saludar, com hauria estat normal si Anglada hagués estat un mosso. Això els donà la prova que necessitaven. Allà mateix el van posar de cara a la barraca i l'afusellaren; «L'enterramorts del poble quan el va anar a recollir va dir que tenia el cap destrossat i el cervell fora».⁶⁶ Va ser trobat al peu de la riera de Muntanyola.

Jacint Anglada havia nascut a Vic el 1898. El 1936 era vicari organista de Centelles. En començar la guerra s'amagà en una masia d'aquest poble i després a la seva casa natal de Vic. Però la pressió dels registres va fer que finalment anés a buscar refugi a Muntanyola, lloc on s'havia amagat molta altra gent. «*Precisamente por eso y en aquellos días [la parròquia de Muntanyola] fue objeto de un registro general por un numeroso grupo de 70 a 80 milicianos dirigidos por el Comité de Vich. Algunos de ellos se encontraron con el Rdo. Anglada, que se trasladaba de una casa a otra, y le preguntaron quién era. Él respondió que un organista. Insistieron los otros, diciendo: "¿Entonces eres un cura?". Él respondió afirmativamente. Enterados más o menos de quién era, le condujeron a presencia de los del Comité de Vich, pues creyeron que era pariente de un concejal del Ayuntamiento rojo de la ciudad. Esto hubiera podido de momento salvarle,*

65. Aquest episodi va tenir un fort ressò. En parlen molts autors (el grup de milicians era d'entre uns cinquanta i uns vuitanta, segons les fonts): *Martirologio vicense...*, op. cit., p. 12; VIÑAS, op. cit., p. 61-62; BASSAS I CUNÍ, op. cit., p. 53 (que en dóna una versió una mica diferent); OMS I DALMAU, op. cit., p. 45-49. Recullen l'incident ROVIRA, Xavier; ROVIRA, Josep M. «Guerra Civil i primera postguerra». A: *Santa Eulàlia de Riuprimer. La terra i la gent al llarg de la seva història*. Santa Eulàlia de Riuprimer/Vic: Ajuntament de Santa Eulàlia de Riuprimer/Eumo Editorial, 2005, p. 142-179; FARRÉS, op. cit., p. 168-169.

66. OMS I DALMAU, op. cit., p. 45-49.

*pues uno del Comité se inclinaba a dejarle en libertad. Mas él mismo aclaró que no era pariente del concejal, sino de otra persona del mismo nombre, y entonces otro del Comité ordenó que lo mataran. (...) Lo asesinaron allí mismo, junto a la chavola de guardia que tenían instalada los de Muntanyola cerca del “Mas Aliberch”. Esto ocurrió el día 13 de octubre de 1936».*⁶⁷

Després de l'assassinat els milicians marxaren d'aquest lloc i, com hem dit, s'aturaren a Santa Eulàlia per fer el got. Manuel Oms va poder veure dins un Chevrolet 16 el president del Comitè de Muntanyola emmanillat i amb el cap cot. El vigilava un milicià. Quan la comitiva va arrencar de nou es va produir un moment de gran tensió. La dona de Freixenet i alguns veïns cridaven i ploraven tot demanant als milicians que no se l'emportessin. Va ser alliberat l'endemà a la tarda.⁶⁸

L'assassinat de Jaume Cararach Vila

Jaume Cararach va ser mort el 10 de novembre. Tenia 54 anys. Els familiars desconeixen encara a hores d'ara el lloc exacte del seu assassinat (terme de Roda?) i on va ser enterrat. Consta que militava en el carlisme i que va presentar-se a les eleccions municipals de Vic del 1931 en la candidatura d'Acció Ciutadana. No va sortir elegit.⁶⁹ El dia 9 de novembre de 1936 ja no va tornar a casa seva per sopar (al núm. 33 —numeració actual— del carrer del Remei). L'endemà la família s'assabentà que l'havien assassinat. Alguns testimonis relacionen Vicenç Coma amb la seva mort. Poc després del fet Coma va explicar en públic com l'havia assassinat: Cararach, en veure que Coma l'anava a matar, va llançar-se-li a sobre per mirar de prendre-li la pistola. No ho va aconseguir. Hi va haver uns moments de forcejament. Finalment, Coma li va disparar al cap i encara es va veure obligat a disparar-li tres o quatre trets més al ventre.⁷⁰

El dimarts 10 de novembre Antoni Bassas anota en el seu dietari el següent: «Ahir (*sic*), juntament amb altres, va ser trobat el cadàver de J. Cararach del carrer del Remei, que a les darreres eleccions municipals [1934] havia estat elegit (*sic*) conseller pel Partit Tradicionalista. Des de feia molts anys que feia d'ajudant als magatzems de vins de la Vda. Codina».⁷¹

67. *Martirologio vicense...*, op. cit., p. 12. Altres detalls dels escorcolls i l'assassinat: «Galería de vicenses Caídos por Dios y por España. (7) Rdo. D. Jacinto Anglada Collell», *Ausona* (15-12-45), 205, p. 2.

68. ROVIRA; ROVIRA, op. cit., p. 179.

69. SOLÉ I SABATÉ; VILLARROYA I FONT, op. cit., p. 374; CASANOVAS I PRAT, op. cit., p. 41.

70. Un dia comentà en públic davant el teatre Vigatà com havia assassinat Cararach. Devem aquesta notícia a Miquel Adillon (entrevistes dels dies 22 i 23-12-2006 i 6-11-2007), que era allà i li va sentir explicar de viva veu. La família de Jaume Cararach sempre ha vinculat la seva mort amb Vicenç Coma (entrevista amb M. E. Sala Cararach (16-08-2007)).

71. BASSAS I CUNÍ, op. cit., p. 59. Segons el que es dedueix del text de Bassas, Cararach hauria estat mort el dia 9.

La detenció i l'assassinat de mossèn Agustí Puigbó Callís, capellà de l'Hospital de la Santa Creu

Aquest és un dels casos dels quals hi ha més referències.⁷² En començar la revolució, Agustí Puigbó s'amagà a casa del practicant Jaume Soldevila Griera (germà de l'abans esmentat Josep Soldevila), al carrer de la Ramada. El Dr. Miquel Conill i el Dr. Joaquim Vilaplana, aleshores encara estudiants de medicina, una infermera de l'hospital i el metge de Santa Eulàlia de Riuprimer (Dr. Carles Adroer) aconseguiren treure'l de Vic disfressant-lo de malalt (fent-li un embenat a tot el cos).⁷³ El portaren al mas Paredaltes, una casa situada a Caraiüll, un enclavament del terme municipal de Muntanyola entre Oristà, Sant Bartomeu del Grau i Santa Maria d'Oló. En el mateix mas també hi havia amagat mossèn Joan Rodríguez. Pere Viñas (mossèn Pere de la Pipa) encara els va poder visitar allà. L'endemà, el 24 de desembre,⁷⁴ els milicians de Vic⁷⁵ envoltaren la casa. Segurament els havia avisat que hi havia capellans o altres persones amagats. Només feia uns quinze dies que Puigbó era al nou amagatall. En les seves memòries Viñas explica així la detenció de Puigbó: «El vell, Mn. Puigbó anà tot seguit a ficar-se al llit volent-se fer passar per l'oncle de la casa, i com a malalt. El jove Mn. Rodríguez baixà decidit a baix a rebre els milicians, simulant ésser el mosso de la casa. (...) Entretant el pobre Mn. Agustí Puigbó fou reconegut pel tristament cèlebre Coix, milicià de Vic, qui havia estat, feia poc, a l'Hospital i havia estat assistit pel propi Mn. Puigbó. En recompensa el maltractà molt de paraula, el feu llevar i se l'emportaren juntament amb Mn. Rodríguez».⁷⁶ Mossèn Rodríguez va fer veure que no coneixia de res a Puigbó i el deixaren anar. El Dr. Conill explicava que quan Vicenç Coma va detenir mossèn Puigbó s'intercanviaren les següents paraules: «—Home, vols dir que tu ho faràs?»; «—I tant que ho faré!».⁷⁷

Mossèn Puigbó va ser dut al quarter de les Milícies del convent del Sagrat Cor: «*Allí estuvo detenido desde las once de la mañana hasta las siete de la tarde del mismo día, en que fue conducido, en coche, por la carretera de Oristá, hasta el lugar llamado "Soleya de les Serps". Durante todo el trayecto estuvo el Rdo. Puigbó con las manos juntas, y al bajar del coche dijo: "Yo os perdono, como Dios perdonó a sus verdugos". Lo asesinaron en dicho lugar, y como sea que aun muerto conservaba una actitud orante, los milicianos le separaron las manos en forma violenta. Al ser recogido el cadáver se le apreciaban tres tiros de fusil en el parietal izquierdo*».⁷⁸ Pere Viñas diu que Puigbó fou mort «en el fatídic pont del Llop de la carretera d'Olost». A Miquel Conill també li van fer saber que l'havien mort en aquest pont. És més, ell afirma que fou el mateix Vicenç Coma qui li disparà al cap i el tirà daltabaix. «A nosaltres ens van dir si el volíem anar a veure:

72. Mossèn Puigbó havia estat nomenat capellà de l'hospital el 15 de març de 1928: Arxiu Històric Comarcal d'Osona, fons de l'Hospital de la Santa Creu, llibre d'ingressos 1921-1939.

73. VILASECA, *op. cit.*, p. 65-67.

74. Per altres fonts la detenció hauria d'haver estat el dia 19 de desembre i la mort l'endemà, dia 20: SOLÉ I SABATÉ; VILLARROYA I FONT, *op. cit.*, p. 377. El Registre Civil on consta la mort és el del municipi d'Oristà, terme on creuen aquests autors que va morir.

75. El *Martirologio vicense...*, *op. cit.*, afegeix que també hi eren presents milicians d'Oristà.

76. VIÑAS, *op. cit.*, p. 110.

77. Testimoni recollit per VILASECA, *op. cit.*, p. 67.

78. *Martirologio vicense...*, *op. cit.*, p. 130.

no hi vam anar».⁷⁹ La detenció de mossèn Puigbó i la troballa del cadàver l'explica així en el seu dietari Antoni Bassas el diumenge 27 de desembre: «Després de tres dies de buscar-lo intensament, avui ha estat trobat en un bosc del terme d'Oristà el cadàver de Mn. Agustí Puigbó, que fins al juliol havia estat capellà de l'hospital de Vic. S'havia refugiat al mas Perdaltés del terme de l'Estany (*sic*), però, el dimarts passat, els milicians de Vic varen anar a buscar-lo i juntament amb un altre capellà els varen portar a Vic per declarar. Els familiars no n'han sabut res més fins avui al matí».⁸⁰

La detenció de Salvador Casanovas a la sortida del teatre Vigatà

En les seves memòries Miquel Adillon explica una detenció que ell va presenciar davant del teatre (ara cinema) Vigatà. Era un diumenge a la tarda. Diu el següent: «*Semanas antes de la sublevación, en el campo de fútbol de Vic, el equipo local jugó un partido contra el Manlleu. Durante el mismo se entabló una discusión entre el escribiente, un joven de unos veinte años, de una fábrica de hilados de Manlleu y Vicenç Coma antes nombrado. Se cruzaron insultos sin llegar a más. Una tarde de domingo, una vez empezada la guerra, este escribiente y su novia, una de las muchachas del mas El Griell, estaban dentro del cine Vigatà. Durante el descanso el oficinista vino al tenderete de la abuela a comprar alguna cosa. Vicenç, acompañado de otros dos milicianos, al verlo, lo paró para que le repitiera las palabras que le dijo en el campo de fútbol. No le valieron ni excusas ni razones. Se lo llevaron y cuando, extrañada por la tardanza, salió su novia a preguntar por él, le dije que se lo habían llevado los milicianos*».⁸¹

Aquesta noia del Griell —un mas a tocar de l'antic camp d'aviació— es deia Irene Subirats Rosinol. Els masovers del Griell, tiets seus, l'havien acollida juntament amb una germana seva en quedar orfes els sis germans que eren. La Irene festejava amb Salvador Casanovas Rafart, de Torelló. Els pares d'en Salvador tenien un forn de pa a la plaça Vella. Era fejocista: pertanyia a la Federació de Joves Cristians de Catalunya. En començar la guerra es va amagar a Barcelona. El diumenge 21 de febrer de 1937 va tornar a Vic.⁸² Era el dia del sant i també de l'aniversari de la seva xicota. Aquella tarda al teatre Vigatà es feia funció, en concret una comèdia en tres actes que començava a dos quarts de quatre.⁸³ És molt probable que l'escena que va presenciar Miquel Adillon passés en un dels entreactes d'aquella obra.

Salvador Casanovas devia ser deixat en llibertat poques hores més tard, perquè és segur que després de ser a Vic va arribar-se fins a Torelló a veure la família.

79. Testimoni recollit per VILASECA, *op. cit.*, p. 67.

80. BASSAS I CUNÍ, *op. cit.*, p. 68.

81. ADILLON, *op. cit.*, p. 59.

82. Va ser el mateix dia que milicians dels comitès de l'Abella, Centelles, Sant Feliu de Codines i altres poblacions de la comarca afusellaren a Sant Martí de Centelles cinc pagesos —acusats de participar en una revolta feixista. Va ser un episodi de gran ressò. Vegeu PLADEVALL, Antoni. *Centelles. Aproximació a la seva història*. Centelles: Ajuntament de Centelles, 1987, p. 302-304, i SOLÉ I SABATÉ; VILLARROYA I FONT, *op. cit.*, V. 2, p. 369 i 380.

83. *L'Hora Nova* [Vic], 77 (20-02-37), p. 7.

Va ser una visita molt breu. El dilluns 22 Salvador Casanovas va agafar el tren per entornar-se'n a Barcelona. En arribar a l'estació de Manlleu tres milicians de Torelló feren aturar la sortida del tren. Pujaren a dalt i el van detenir. Se l'emportaren amb un cotxe i el van assassinar poc després en terme de Sant Martí Sescorts (l'Esquirol), gairebé a l'encreuament de la carretera que ve de Manlleu amb la que va a Roda. Tenia en morir 28 anys.⁸⁴

Miquel Adillon continua explicant que l'endemà d'haver presenciat l'esmentada escena davant el Vigatà, un dilluns, la seva tia Angeleta, en tornar del mercat de Manlleu, va anunciar-los que havien trobat un altre home mort a la carretera, un escrivent del Dolcet, el mateix que havia estat detingut el dia abans.

L'assassinat d'un capellà al pont del Llop

Les memòries de mossèn Pere Viñas foren editades per Josep Franquesa i Aliberch, el qual es va permetre *la llibertat* de modificar-ne parts de la redacció i d'afegir-hi textos seus.⁸⁵ Enmig del text del primer, i després de parlar de la mort de mossèn Puigbó, el mateix Franquesa dóna testimoni d'un assassinat d'un altre capellà al pont del Llop (prop del km 8 de la carretera C-154).⁸⁶ Li contà després de la guerra algun dels desenterradors del cos de mossèn Jacint Anglada Collell, cunyat seu, mentre procedien a la seva exhumació en el cementiri de Santa Eulàlia de Riuprimer: «Digué que ell havia parlat amb un pagès qui emmalaltí de mala manera i àdhuc morí a no tardar, per haver presenciat com un milicià coix, enfollit, arrancà els ulls de viu en viu, a un sacerdot, a qui tot seguit colpejant-lo bàrbarament, el feia caminar per la carretera fins arribar al bell mig del pont del Llop, que, amb una forta empenta, per entre l'obertura d'aquella barana feta en forma de merlets, l'estimbà cap al punt més pregon de la torrentera».

Es fa ben difícil saber a qui es refereix i quina credibilitat podem donar a aquesta narració. Hi ha un cas, però, que podria encaixar-hi: es tracta de la mort de mossèn Joan Puigdomènech Serrabassa, rector d'Espinelves. El 10 de juny de 1939 mossèn Llorenç Bellpuig, ecònom d'Espinelves, va descriure com havia estat mort el seu antecessor. Ho explica així: «*Al estallar el Movimiento sus mismos parroquianos intervinieron para convencerle de que tenía que ocultarse, pues con la presencia de diferentes forasteros en la población peligraba mucho su vida, de enterarse ellos que era él el párroco.*

»*Estuvo oculto en los bosques cercanos, acudiendo a visitarlo muchas veces el presidente y secretario del Comité del pueblo, hasta que, al cabo de unas tres*

84. VILAR I BASSAS, Josep M. *Torelló. De la revolució a la guerra. Octubre 1936, juliol 1937. Tal com jo ho vaig viure*. Torelló: 1986, p. 49-50; i conversa amb R. Subirats, germana d'Irene Subirats (18-10-2007). R. Subirats no té notícia de l'esmentada detenció a Vic. També ens ha aportat informació J. M. Riera (entrevista del 16-09-2007), que va viure al mas Griell la major part de la guerra. Era fill dels amos. J. M. Riera va presenciar en una altra ocasió com Vicenç Coma —amb un fusell penjat a l'espatlla— i altres milicians van fer un registre al Griell. Vegeu també SOLÉ I SABATÉ; VILLARROYA I FONT, *op. cit.*, V. 2, p. 372.

85. I fins i tot de censurar-ne parts, segons hem sabut d'Antoni Pladevall, que va poder llegir l'original, el qual va ser destruït.

86. VIÑAS, *op. cit.*, p. 112.

semanas, determinó, para mayor seguridad, abandonar la parroquia en la cual ya no era posible prestar ningún servicio espiritual, trasladándose al domicilio de unos próximos parientes que vivían en la masía “Las Comas Novas”, del término municipal de Vich y parroquia de Sanforas, en cuya familia estuvo muy bien atendido, permaneciendo en la misma rigurosamente incomunicado y desapercibido de los extraños de la casa.

»Probablemente denunciado, el día 3 de abril de 1937, se presentaron en busca del mismo tres milicianos del comité de Vich, capitaneados por el tristemente célebre Freixanet, llevándosele preso y sin consideración ni piedad alguna a la cárcel de la referida ciudad.

»Como declarara que era párroco de ésta, le exigieron unos certificados de buena conducta extendidos por las autoridades rojas de la localidad, a cuyo fin se personaron en la misma unos familiares del párroco y, a pesar de las inmejorables recomendaciones de la gente del pueblo, no pudieron conseguir que sus autoridades firmaran un certificado de buena conducta.

»Como era de temer, el día 7 del mismo mes lo sacaron de la cárcel y a eso de las nueve de la noche, en la carretera de Vich a Olost, poco antes de llegar al sitio denominado “El pont del Llop”, cobardemente lo asesinaron, siendo encontrado su cadáver a la mañana siguiente debajo el terraplén de la carretera presentando varios tiros en el rostro y con unas piedras sobre el pecho.

»Se efectuó el sepelio en el cementerio de San Julián Sasorba, donde descansan sus restos mortales (R.I.P.).

»De los paisanos que hallaron su cadáver, uno murió al cabo de poco, dícese, del tremendo susto que sufrió al encontrarse con tan horrible escena». Una versió semblant es dóna al Martiriologio vicense.⁸⁷

Sobta un assassinat com aquest en una data tan tardana, un mes abans dels Fets de Maig. Bassas, el divendres 9 d'abril, anota el següent: «Aquest matí, a la carretera de Prats, prop de la parròquia de Sant Joan del Galí, ha estat trobat horriblement assassinat el rector d'Espinelves, que havia estat detingut el passat dissabte a la Guixa».⁸⁸

Altres fets en els quals podria estar implicat

La declaració del milicià Ramon Mas Morató davant la Guàrdia Civil de Barcelona de l'11 de maig de 1939 implica la patrulla que dirigia Vicenç Coma en altres episodis de la repressió. En concret, segons Ramon Mas, van participar també en els assassinats del fabricant de llonganisses de Vic senyor Riera (Josep Riera Carreras, de 50 anys, mort el 28 d'agost al pont del Vent, a la carretera de Vilanova de Sau);⁸⁹

87. ROVIRÓ, *op. cit.*, V. I, p. 229-230; *Martirologio vicense...*, *op. cit.*, p. 132.

88. BASSAS I CUNÍ, *op. cit.*, p. 83.

89. Tribunal Militar Número 3 (Barcelona), núm. de localització de l'arxiu: 17383, sumariíssim 8705, f. 5-5v. El dimarts 29 de setembre Bassas anota en el seu dietari que aquell matí havia estat trobat assassinat «el fabricant de llonganisses de la carretera de Prats, Joan (*sic*) Riera, que ha estat trobat al pont del

del senyor Casas Novas;⁹⁰ d'un noi anomenat Campà (Ramon Campà Giménez, de 28 anys, torner o serraller, que militava en el carlisme, el 3 de setembre);⁹¹ d'un blanquer anomenat Costa⁹² (Miquel Costa Canals, carlí, de 42 anys, mort l'1 o el 2 de setembre a l'Empalme, a la carretera de Vic a Manresa, en terme municipal de Tona); del xofer de Carles Sanglas,⁹³ i del capità retirat de l'exèrcit anomenat Junco, propietari del mas Nadal (Josep Junco Patiño, de 52 anys, militant de Falange, mort el 16 de setembre).⁹⁴

També dóna informació sobre la detenció del capità de la Guàrdia Civil Manuel Bravo Montero⁹⁵ i d'un sergent del mateix cos, comandant del post de Vic. La dada és important, perquè Bravo Montero va arribar a Vic procedent de Puigcerdà el dia 19 de juliol i, segons els cenetistes locals, volia declarar a la ciutat l'estat de guerra, cosa que no es va atrevir a fer pel clima d'efervescència que ja es vivia a la ciutat i pel caire d'incertesa que prenen els esdeveniments a tot Catalunya.⁹⁶ Ramon Mas «dijo, que los que los habían detenido fueron guardias de asalto mandados por los del Comité, Francisco Poveda, de oficio ferroviario, Juan (sic) Freixenet, éste era el Presidente del Consejo antifascista, Joaquín (sic) Juglá, éste era Presidente de Gobernación, Vicente Coma, José Sicar y Baílo, todos estos individuos vivían en Vich, que sabe que tanto el capitán como el sargento fueron conducidos a Barcelona, ignorando luego lo que hicieron con ellos».

També cal parar esment en la notícia de la detenció a Vic de mossèn Pere Gallart Pasqués, sacerdot diocesà que era capellà i professor a l'escola dels germans de la Salle a Manlleu. Es va produir a casa de la seva cunyada Antònia

Vent» (BASSAS I CUNÍ, *op. cit.*, p. 50). Vegeu SOLÉ I SABATÉ; VILLARROYA I FONT, *op. cit.*, p. 374. Aquests dos autors el fan militant de la Unió Patriòtica i cap d'Acció Ciutadana.

90. No hem sabut esbrinar de qui es tracta.

91. «*éste fue muerto por haberle encontrado el carnet de Falange (sic) en su poder*». Vegeu SOLÉ I SABATÉ; VILLARROYA I FONT, *op. cit.*, p. 374. Vivia al carrer de Gurb i tenia un taller al carrer Nou. Era cunyat de Josep Cabrerizo, conegut militant anarquista (entrevista amb Maria Comerma, 30-12-2006). Vegeu també «Galería de vicenses Caídos por Dios y por España. (17) Ramón Campà Giménez», *Ausona* (23-11-46), 215, p. 2.

92. «*éste por pertenecer al Requetés*». Antoni Bassas anota el següent: «Aquest matí [dimecres 2 de setembre] han estat trobats molts cadàvers de persones assassinades a diversos llocs de les carreteres d'entrada a la ciutat, entre ells el de Miquel Costa, company de treball a can Baumann i home acèrrim al Partit Tradicionalista. El dia abans encara va venir a treballar» (BASSAS I CUNÍ, *op. cit.*, p. 45). Vegeu també SOLÉ I SABATÉ; VILLARROYA I FONT, *op. cit.*, p. 375 i «Galería de vicenses Caídos por Dios y por España. (29) Miguel Costa Canals», *Ausona* (1-06-46), 229, p. 2. L'expedient testifical per a la identificació del cadàver de Miquel Costa el 1939 es troba a l'Arxiu Municipal de Tona, caps Juzgado Municipal 1938-1961 (núm. 215), carpeta 1939. El mateix dia i lloc va ser mort el vigatà Jaume Pujals Busoms.

93. No hem sabut esbrinar de qui es tracta.

94. «*éste fue llevado de Barcelona a Vich, en este asesinato tomó parte el mayor que dicho señor tenía en la finca, que ignora su nombre*». Va ser assassinat al parc Balmes. Se'n coneixen força detalls i el possible motiu: CASANOVAS I PRAT, *op. cit.*, p. 133. El 22 de febrer de 1939 l'antic milicià Josep Pagès Simonet ho explica d'aquesta manera: «*Igualmente sabe que el teniente Junco fué también asesinado en la plaza Balmes frente a la Casa Asilo de los Sacerdotes, crimen que realizó su colono Francesa para vengarse del desauicio que había sufrido de la finca que llevaba en arrendamiento, propiedad de la víctima*» (Tribunal Militar Número 3 (Barcelona), núm. de localització de l'arxiu 51, sumaríssim 1990, f. 1v).

95. Sobre aquest personatge, vegeu FARRÉS, *op. cit.*, p. 71 i 73.

96. CASANOVAS I PRAT, *op. cit.*, p. 107. Un document redactat el 1943 informa que el dia 20 de juliol de 1936 Bravo Montero, reunit a l'ajuntament amb les autoritats civils i militars de la ciutat, es va mostrar partidari de declarar l'estat de guerra i recolzar el cop militar (vegeu FARRÉS, *op. cit.*, p. 71-72).

Turró Jordà (1892-1968), vídua d'Andreu Gallart Pasqués, on s'havia refugiat (carrer de la Ciutat núm. 2, 2n pis, 2a porta). El van detenir quatre milicians de Vic. Eren les 8 del vespre del dia 23 de novembre. Segons un testimoni presencial dels fets, la seva neboda Josefa Gallart i Turró (1912-2003), una de les persones que va anar a buscar-lo era del carrer de Gurb —hi vivia. I abans de l'entrada dels franquistes a Vic va fugir.⁹⁷ Mossèn Pere Gallart va ser assassinat la mateixa nit a la carretera de Manlleu a Roda. Tenia 53 anys.⁹⁸

El drama familiar

Vicenç Coma tenia, com hem dit, tres germans més. Una noia, la Pepeta, i dos nois, en Llätzer i en Josep. Llätzer Coma va ser soldat voluntari de l'exèrcit republicà i va morir al front.⁹⁹ En Josep va ser guàrdia municipal de Vic durant la guerra.¹⁰⁰ Molt cap al final del conflicte sembla que també va servir a l'exèrcit republicà. Fou fet presoner pels franquistes i enviat a diversos camps de concentració. El juny de 1940 era en un batalló de treballadors presoners (destacament de Medina del Campo, del Batalló de Treballadors núm. 26).¹⁰¹

Diverses declaracions contingudes en l'expedient del procés sumariíssim que se li féu a Vic recullen el greu enfrontament que Josep Coma va tenir amb el seu germà quan s'assabentà de l'actuació d'en Vicenç com a membre de les Milícies Antifeixistes de Vic. El 12 de juny de 1940 el feren comparèixer a Valladolid a declarar davant la Guàrdia Civil. Va ser sotmès a un interrogatori. Va reconèixer que havia estat afiliat a Esquerra Republicana de Catalunya. La Guàrdia Civil tenia informacions sobre Vicenç Coma i li va preguntar si era cert que el seu germà era el criminal més destacat de la comarca. Va respondre que sí. També li van preguntar si mai havia actuat amb el seu germà en saqueigs i incendis. Va dir que no i va afegir que «*su hermano le amenazó de muerte diciéndole que si supiera de cierto que no era adicto a la causa de él le mataría, haciendo lo propio con su madre*».¹⁰² Va ser traslladat des de la presó de Valladolid a la de Vic. Hi ingressà el 23 de gener de 1941. Josep Coma va ser processat el 7 d'abril, acusat de rebel·lió militar.

97. Deven aquesta dada i l'anterior a J. Gallart (12-01-2007). Sobre aquest cas vegeu també *Martirologio vicense...*, op. cit., p. 70 i «Galería de vicenses Caídos por Dios y por España. (45) D. Pedro Gallart Pasqués», *Ausona* (28-09-46), 246, p. 2.

98. SOLÉ I SABATÉ; VILLARROYA I FONT, op. cit., p. 363.

99. *L'Hora Nova* [Vic], 22 (15 octubre 1936), p. 7, i 26 (24 octubre 1936), p. 6. Consta com a militant d'Esquerra Republicana i voluntari al front del Centre (Madrid). Havia nascut a Tona el 1913.

100. Sobre si ja n'era abans del 18 de juliol o va ser nomenat després n'hi ha testimonis discordants. El llibre d'actes del ple de l'Ajuntament, però, recull l'acord del 12 d'agost de 1936 de nomenar Josep Coma Cruells guàrdia municipal interí: *Les actes del ple de l'Ajuntament de Vic. 20 de juliol de 1936 – 5 de gener de 1939*. Vic: Ajuntament de Vic, 2006, p. 43. En les nòmines dels guàrdies municipals que es conserven a l'Arxiu Municipal de Vic (núm. 4943, Nòmines de guàrdies municipals i serenos, 1936-1947) consta que cobrà salari des de l'agost del 1936 al gener del 1939.

101. Totes les notícies les traïem de: Tribunal Militar Número 3 (Barcelona), núm. de localització a l'arxiu: 17265, sumariíssim 25803.

102. F. 6-6v.

Es conserven diverses declaracions que ajuden a precisar millor el drama que es va viure en la família Coma-Cruells. El tonenc Pere Garriga Canet, pintor, excap de la Falange de Tona, «*ex cautivo y militante de la F.E.T. y de las J.O.N.S. con carnet nº 12 543*»,¹⁰³ presentà un aval a favor de Josep Coma el 3 de febrer de 1941, quan aquest ja era tancat a Vic en espera de judici, on diu el següent: «*Me consta ciertamente que salvó a los Rdas. Superiores del Convento de las Dominicas, vulgarmente dicho del Padre Coll de Vich, llevándoles manutención, las prendas que ellas le pedían de su convento e incluso les proporcionó el Sagrado Cupón donde había una hostia consagrada para que no fuera profanado el Santísimo Sacramento. Me consta también por las mismas religiosas que en agradecimiento le regalaron un reloj como recuerdo de ellas, dándole facultad de coger del convento lo que necesitara para sus hijos.*

»*Personalmente puedo afirmar que odiaba a toda la orda de asesinos y ladrones entre los cuales por desgracia se encontraba un hermano suyo con quien tubo violentas discusiones hasta el punto que ése les encaró la pistola a él y su madre diciéndoles que a la menor palabra y si los llegaran a considerar un estorbo para su revolución, los mataría como a los demás.*

»*Sus lágrimas y penas por tal situación familiar las puedo afirmar yo que las oí un día que estaba escondido en su casa donde me proporcionó albergue, perseguido de la policía roja e ignorándolo su mal hermano. También sé que sentía gran indignación cuando llegaba a la Casa Ciudad por las mañanas y por razón de su cargo al oír la tabola de los milicianos explicando los crímenes de aquellas noches crueles*».¹⁰⁴

El 7 d'abril de 1941, a la presó de Vic, Josep Coma va prestar la declaració indagatòria davant el jutge militar. Aleshores consta que va dir «*Que es verdad que su hermano alias el "Cojo" era uno de los principales milicianos del Comité Revolucionario de Vich. Pero el que declara no tenía influencia alguna sobre su hermano, llegando incluso en una ocasión a tener una disputa, a raíz de haberle echado en cara el José al Vicente alias el "Cojo" los crímenes que se le achacaban; a lo que el "Cojo" contestó: si supiera que tú tienes que ser un estorbo para mi, te suprimiría e igual haría con mi madre*».¹⁰⁵

Alguns guàrdies urbans de Vic, companys seus, van presentar declaracions en què l'inculpaven d'haver participat en els Fets d'Octubre de 1934, de connivència amb el Comitè Revolucionari, i d'altres acusacions. Altres veïns de Vic, en canvi, sortiren en defensa seva i de la seva honorabilitat. Ricard Molera Alsina, torner, veí del carrer de Corretgers, va declarar el 8 d'abril que Josep Coma «*había manifestado varias veces al declarante que su hermano alias "el Cojo" era uno de los grandes asesinos de la Comarca y que no obstante y ser su hermano no tenía*

103. Garriga Canet estava casat amb Concepció Coma, cosina de Josep i Vicenç Coma. Tots tres descendien dels Coma de can Paella de Malla. Pere Garriga va ser un dels deu tonencs que foren detinguts el 13 de novembre de 1936 i portats a la presó de Sant Elies de Barcelona i més tard al Palau de Justícia, d'on foren alliberats. Vegeu: PUIGFERRAT I OLIVA, Carles; LLEOPART I COSTA, Amadeu. «Ara fa... cinquanta anys. 1936: un any crític». *Llibre de l'any 1986*. Tona: 1987, s.p.

104. F. 15bis.

105. F. 25.

LLIURAMENT

Ajuntament de Vic **Pressupost de 1936**

Lliurament núm. _____ Capítol 3
 Concepte núm. _____ Article _____
Epígraf _____

Vigilància i Seguretat

L'ORDENADOR DE PAGAMENTS AL DIPOSITARI:

Serviu-vos de satisfer dels cabals que obrin a poder vostre, la quantitat de tres mil vint centes quaranta set PESSETES cinc CÈNTIMS per al sosteniment de les Milícies durant la present setmana

En virtut d'aquest LLIURAMENT, amb la prèvia presa de raó per la Intervenció d'aquest Ajuntament, i el REBUT de l'interessat, us serà abonada en compte l'expressada quantitat.

A Vic, a 21 de octubre de 1936

L'Alcalde,
Marià Serra

LIQUIDACIÓ	Pesetes	Cts.
Import íntegre	3847	05
A DEDUIR		
p. %		
p. °		
p. %		
Liquid abonable...	3847	05

L'Interventor,

HE REBUT

Assentat a Intervenció al compte corresponent. Assentat a la Dipositaría.

Exhibí cèdula personal de _____ tarifa _____ classe núm. _____ lliurada a _____
 el dia _____ de _____ de 193 _____

Imp. ANDIADA - VIC

Manament de pagament, signat per l'alcalde Marià Serra, de les nòmies dels membres de les Milícies Antifeixistes (setmana del 25 al 31 d'octubre de 1936) i rebuts del seu cobrament. Arxiu Municipal de Vic.

CONSELL MUNICIPAL DE VIC
Departament de Defensa.

NOMINA DELS MILICIANS EN SERVEI ACTIU.

Setmana que compren del 25 al 31 Octubre 1936.

Francesc Freixenet	Ptes.-70'00	<i>F. Freixenet</i>
Jaume Jutgla	" 70'00	<i>Jaume Jutgla</i>
Lluís Aumatell	" 70'00	<i>Lluís Aumatell</i>
Josep Rifa	" 70'00	<i>Josep Rifa</i>
Jaume Bullich	" 70'00	<i>Jaume Bullich</i>
Josep Subira	" 70'00	<i>Josep Subira</i>
Josep Rius	" 70'00	<i>Josep Rius</i>
Ramon Guix	" 70'00	<i>Ramon Guix</i>
Josep Romeu	" 70'00	<i>Josep Romeu</i>
Joan Caminal	" 70'00	<i>Joan Caminal</i>
Francesc Puigdelloses	" 70'00	<i>F. Puigdelloses</i>
Lluís Mulas	" 70'00	<i>Lluís Mulas</i>
Joan Pernau	" 70'00	<i>Joan Pernau</i>
Josep Danot	" 70'00	<i>Josep Danot</i>
Josep Simon	" 70'00	<i>Josep Simon</i>
Enric Jubany	" 70'00	<i>E. Jubany</i>
Pere Agut <i>Pe</i>	" 70'00	<i>Pere Agut</i>
Jovenal Lipres	" 70'00	<i>Jovenal Lipres</i>
Josep Font	" 70'00	<i>Josep Font</i>
Vicens Coma	" 70'00	<i>Vicens Coma</i>
Josep Vila	" 70'00	<i>Josep Vila</i>
Narcís Serra	" 70'00	<i>Narcís Serra</i>
Lluís Clotet	" 70'00	<i>Lluís Clotet</i>
Ramon Faro	" 70'00	<i>Ramon Faro</i>
Josep Vila Pons <i>José Vila</i>	" 70'00	<i>Josep Vila Pons</i>

Consell Municipal de Vic			
Departament de Defensa			
Nomina dels Milicians en servei actiu.-Setmana que compren 25-10 a 31-10			
	Suma Anterior-3390'00		
Jume Prat	Ptes.-	70'00	...
Josep Mas Musac	"	70'00	...
Amón Mas	"	70'00	...
Amón Barreda	"	70'00	...
Joaquim Pages	"	70'00	...
Lucia Creus	"	70'00	...
Enric Ortega	"	70'00	...
Antoni Casanovas	"	70'00	...
Josep Canadell	"	70'00	...
Eduard Clos	"	70'00	...
Elisabeta Cerrada	"	70'00	...
Josep Sabarrit	"	70'00	...
Josep Sola	"	70'00	...
Josep Verdagué	"	70'00	...
Jordi Martín	"	70'00	...
Lluc Mas	"	70'00	...
Amón Sala	"	70'00	...
Antoni Comerma	"	70'00	...
Lluís Dalmau (Armer)	"	70'00	...
Amón Trabal (xofer)	"	70'00	...
Joaquim Pérez (ex-Milicia malalt)	"	70'00	...
Enric Agramunt " " " "	"	70'00	...
Enric Orive " " " "	"	70'00	...
Jordi Rovira " " " "	"	70'00	...
Joaquim Pratdesaba (28-10-31-10)	4 X 10 =	40'00	...
	Total	3470'00	
Antoni Beltran Torrandell (Guarda de la preso)		70'00	...
	Total	3540'00	

sobre él influencia alguna para que cesara en su actuación. Instado que manifieste la opinión que le merece el encartado, manifiesta: que según su opinión se trata de un individuo que no obstante sus ideas no tiene nada de común con los actos vandálicos realizados por su hermano alias “El Cojo”». ¹⁰⁶ També es conserva la declaració de Josep Subirana Serra, en *Manel dels Ous*, del mateix dia, favorable a Josep Coma, en què, entre altres coses afirma «*Que el encartado le había manifestado al declarante que no le pesaría nada la muerte de su hermano alias “el Cojo” puesto que según él se la merecía por su actuación en toda clase de actos vandálicos y crímenes realizados durante toda la época del terror rojo*». ¹⁰⁷ La relació de Josep Subirana amb Josep Coma era estreta perquè eren veïns (Subirana vivia al núm. 49 del carrer de Gurb) i ambdós formaven part de la famosa companyia de teatre aficionat Garolera-Subirana. Josep Subirana n'era el director. ¹⁰⁸ Tots els membres d'aquesta companyia signaren també una declaració exculpatòria. ¹⁰⁹ Així mateix, té especial interès i valor la declaració de la monja Assumpció Camp, secretària general de l'Institut de les Religioses Dominiques de l'Anunciata (monges del Pare Coll), del 16 d'abril de 1941: «*Que conoce al procesado José Coma Cruells, del que sabe por propio conocimiento que el día veintisiete de julio de mil novecientos treinta y seis el José Coma evitó que se profanase el Santísimo Sacramento que se encontraba en el Oratorio del convento y el mismo individuo ayudó a la declarante y a la madre Procuradora Rnda. Luisa Escolá a salvar cosas de valor del convento.*

»*Con ocasión de haber marchado del convento las religiosas entre las cuales la declarante y refugiarse en la casa del Sr. Tena el procesado las visitaba frecuentemente, les daba noticias acerca de lo que ocurría, les traía objetos y víveres del convento y finalmente cuando creyó el encartado que se avecinaba peligro para sus vidas les avisó para que se marcharan.*

»*Que la declarante es verdad que regaló al José Coma Cruells un reloj para que se lo guardara como recuerdo y además le dijo la declarante que de todo corazón podía quedarse todo lo que le conveniera, puesto que se lo regalaba, puesto creía la declarante que mejor estaba en sus manos que en las de muchos otros*». ¹¹⁰

Josep Coma va morir a la presó de Vic de tifus el 21 de març de 1942. ¹¹¹ Encara estava pendent de judici. Deixà vídua i tres fills.

106. F. 27-27v.

107. F. 28-28v.

108. ROVIRA; PONCE, *op. cit.*, p. 166.

109. F. 27bis i 27bisv.

110. F. 33-33v. També hi ha un aval de la mateixa Assumpció Camp del 18 de gener de 1941 (f. 33bis).

111. F. 47.

L'empresonament, l'exili

Vicenç Coma va ser detingut el 15 de juny de 1937 per la seva participació en els Fets de Maig.¹¹² La seva detenció —i la de molts altres— va ser possible per l'arribada a la ciutat, el 3 de juny, dels guàrdies d'assalt del Govern de la República, que féu que els milicians antifeixistes perdessin el control definitiu de l'ordre públic. Va ser tancat a la presó de Vic. Segons un informe de la Fiscalia de l'Audiència Territorial de Barcelona sobre els reclusos de la presó de Vic, del 19 d'octubre de 1937, Vicenç Coma estava processat per dos delictes: un de desordres públics (causa número 54 de 1937 del Jutjat d'Instrucció Especial) i un altre d'assassinat, de Josep Boixadera Pons i Jaume Galobart Sanmartí (causa número 105 de 1937 del mateix jutjat).¹¹³ El 2 de novembre de 1937 fou decretada la llibertat provisional de Vicenç Coma per la causa número 54, però no devia sortir de la presó perquè encara tenia pendent la causa 105.¹¹⁴ Sabem que a finals d'any fou traslladat, juntament amb altres presos, al preventori judicial (presó) de Sabadell. Hi ingressà el dia 27 de desembre.¹¹⁵ Al cap de poc, el 19 de gener de 1938, fou traslladat al preventori judicial de Barcelona (la presó Model).¹¹⁶ El 18 de març, a les 10 del matí, va comparèixer davant el Tribunal Popular Especial Número 1 de Barcelona (al Palau de Justícia), en el judici oral en què es jutjava la causa 105 de 1937 del Jutjat d'Instrucció Especial de Vic pels assassinats de Josep Boixadera i Jaume Galobart. El mateix dia el Tribunal va decretar la seva llibertat. Va sortir de la presó Model el 27 de març de 1938.¹¹⁷

Del període que va del seu alliberament a la fi de la guerra en tenim poques notícies. Sí que és d'aquest moment l'episodi que narra Joan Altimir Cruells en les seves memòries inèdites: «No estic segur de la data exacta de l'arribada de tres individus en un cotxe que després de saludar algú de casa [viven en una fàbrica d'embotits del barri de l'Estació de Balenyà], el que semblava ser-ne el portaveu, va fer ús del telèfon. Anava coix. Duia una cama ortopèdica (*sic*). Quan va veure la mare es donaren la mà emotivament i parlaren del pare que es trobava empresonat a Cadaqués [va ser empresonat l'agost del 1938 i ho estigué fins a la caiguda de Barcelona]. En acomiadar-se, la mare ens explicà que es tractava d'un seu cosí que gairebé ja no recordava».¹¹⁸

A finals de gener del 1939, davant l'entrada imminent de les tropes franquistes, Vicenç Coma, la seva companya, Celerina R. C., que estava embarassada, la seva

112. Arxiu Nacional de Catalunya (Sant Cugat del Vallès), fons 1, lligall 78/2. Oficialment passava a disposició del Jutjat d'Instrucció Especial «per afer d'armes».

113. Archivo Histórico Nacional (Madrid), Fondos Contemporáneos, Causa General, lligall 1635/8, i Arxiu del Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Vic (dipositat a l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic), llibre 93, f. 71.

114. Arxiu Nacional de Catalunya (Sant Cugat del Vallès), fons 236.01 (Presó Model), expedient del pres Vicenç Coma Cruells.

115. Arxiu Nacional de Catalunya (Sant Cugat del Vallès), fons 1, lligall 59/1; CASANOVAS I PRAT, *op. cit.*, p. 141 (notícia extreta de la revista *Sembrar* [Vic], 30 (1 gener 1938), p. 4). Sobre la repressió després dels Fets de Maig, vegeu les p. 195-198.

116. Arxiu Nacional de Catalunya (Sant Cugat del Vallès), fons 1, lligall 59/1 i 59/2.

117. Arxiu Nacional de Catalunya (Sant Cugat del Vallès), fons 236.01 (Presó Model), expedient del pres Vicenç Coma Cruells.

118. ALTIMIR I CRUELLS, *op. cit.*, p. 22.

germana, Pepeta Coma, i la seva mare, Maria Cruells, empengueren el camí de l'exili.¹¹⁹ Va ser un viatge dramàtic. Un accident del camió en què havien sortit de Vic va fer que Maria Cruells es trenqués una costella, la qual cosa l'obligà a quedar-se. Els altres tres aconseguiren prendre un tren ple de gom a gom a Ribes de Freser que els va portar fins a Puigcerdà, per on passaren la frontera el 21 de gener. Allà dividiren els homes i les dones. Vicenç Coma va ser internat al camp de concentració de Sèt-Fonts (departament del Tarn i Garona) després d'un viatge en tren des de la Tor de Querol. Dos vigatans més l'acompanyaven, Ramon Vellvery (*sic*) i Josep Rifà.¹²⁰

La seva dona i la seva germana i l'esposa de Ramon Vellvery anaren a parar al poble de la Viladièu del Temple (departament del Tarn i Garona), prop de Montalban. El mateix 1939 Vicenç Coma i Ramon Vellvery van escapar-se del camp de Sèt-Fonts i aconseguiren arribar al poble on eren les seves dones. L'alcalde del lloc, socialista, els acollí: els donà feina i papers. Allà els va sorprendre la Segona Guerra Mundial i la invasió alemanya. El 1942 Vicenç Coma ingressà a la Resistència francesa i el novembre del mateix any traslladà la família a Castras (departament del Tarn), una població més gran, on hi havia una notable colònia de refugiats espanyols (molts catalans, de Terrassa, Sabadell, Badalona, Manlleu, alguns de Vic). Hi havia molta indústria. Es posà a treballar en una fundició de metalls, el mateix lloc on treballava el seu amic Josep Rifà. El 23 de desembre de 1942, a les 10 de la nit, els gendarmes acompanyats de la Gestapo nazi van presentar-se al pis que tenien arrendat i els van detenir acusats de desertar de les companyies de treball. Ell i Josep Rifà foren conduïts al camp de concentració d'Asburcy (Asbuc?)¹²¹ (*sic*), prop de la frontera amb Alemanya. Al seu cunyat Ramon, marit de Pepeta Coma, el portaren a fer fortificacions.

El 1943 Vicenç Coma i Josep Rifà protagonitzaren una espectacular —i cinematogràfica— fugida d'aquest camp (amb el segrest d'un sidecar amb el motorista alemany inclòs) i s'endinsaren molts quilòmetres dins de França, fins gairebé prop d'Angers. Mentre reposaven en un bosc es van veure rodejats per membres de la resistència francesa, que els apuntaren al cap amb les armes. Es van donar a córrer i s'integraren a la Resistència (lluïtant al maquis) fins a l'acabament de la guerra a França, el 1944, que va ser quan va tornar a Castras.

La seva mare, Maria Cruells, en acabar-se la Guerra Civil se'n tornà a viure a Tona. Primer es va estar a casa d'una cosina seva. Després s'instal·là al capdamunt del carrer de Montserrat, en un habitatge i amb unes condicions de vida molt pre-

119. Les notícies següents les extraïem bàsicament de la transcripció d'una carta que Vicenç Coma va escriure de la seva pròpia mà el 30 de novembre de 2000 a R. Coma. Alguns topònims i cognoms són de difícil lectura o estan mal escrits i a vegades no els hem pogut identificar del tot correctament. Els donem en la seva forma occitana quan és el cas.

120. És possible que es tracti d'un milicià de Vic, company de Coma. Un Josep Rifà apareix en la nòmina de tots els milicians que serviren al Departament de Defensa del Consell Municipal de Vic la setmana del 25 al 31 d'octubre de 1936 (Arxiu Municipal de Vic, Lliuraments 1936, IV, expedient 18).

121. No hem pogut localitzar aquest topònim. En el llibre de PESCHANSKI, Denis. *La France des camps. L'internement, 1938-1946*. París: Gallimard, 2002, que és la publicació de la tesi doctoral de l'autor sobre els camps de concentració a França durant la Segona Guerra Mundial, tampoc hi consta cap camp amb un nom semblant. Es pot tractar d'un cas de mala transcripció d'un topònim francès. Tampoc a l'Alsàcia, que havia estat annexada a Alemanya, sembla haver-hi un camp amb aquest nom.

caris. Per aquesta raó el 1945 es traslladà a viure amb el seu fill a Castras. Passà la frontera per la muntanya, il·legalment, el setembre d'aquell any.

La família Coma va viure a Castras deu anys més. Allà foren socs del Casal Català que s'hi va fundar i van participar-hi activament: Vicenç Coma va ser el director de la secció de teatre.¹²² El 1955, arran de la guerra d'Indoxina (Vietnam) i l'inici de la d'Argèlia, els Coma (ell, la seva dona i els seus tres fills) i altres famílies de refugiats espanyols de Castras decidiren deixar França i anar-se'n a l'Amèrica del Sud. Així evitaren que els seus fills servissin a l'exèrcit francès. S'establiren a Xile. La seva mare Maria i la seva germana Pepeta també el van acompanyar.

* * *

Tenim notícia que Vicenç Coma va visitar Catalunya dos cops abans de morir.¹²³ En el Registre Civil de Tona consta, al marge esquerre de la seva partida de naixement, la nota següent, escrita pel jutge de pau el 24 d'agost de 2006: «*En la página 30 tomo 585 del Registro Civil de Santiago-Chile consta inscrita la defunción de Vicente Coma Cruells acaecida el 17 de 12 de 2002*».¹²⁴ Tenia 91 anys.

Bibliografia

Les actes del ple de l'Ajuntament de Vic. 20 de juliol de 1936 – 5 de gener de 1939. Vic: Ajuntament de Vic, 2006 (pròleg d'Enric Castellnou i transcripció i edició a cura de Francesc de Rocafiguera).

ADILLON I BAUCCELLS, Miquel. *El último soldado del P.O.U.M.* Vic: 2001.

ALTIMIR I CRUELLS, Joan. *Records*. Sant Miquel de Balenyà: 2005 [obra inèdita escrita entre el 2003 i el 2005].

BASSAS I CUNÍ, Antoni. *La Guerra Civil a Vic: dietari 1936-1939*. Vic: Eumo, 1991 (edició a cura de Josep Burgaya).

BOFILL, Fidel. *Memòries*, obra inèdita escrita a partir del 1997.

CASANOVAS I PRAT, Josep. *Quan les campanes van emmudir. Vic 1936-1939*. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 1993.

— «Els vigatans exiliats durant el franquisme». *Ausa* [Vic], XIX, núm. 146 (2001), p. 331-347.

CROSAS I CASADESÚS, Jaume. *Guerra i repressió al Collsacabra, 1936-1943 (Pruit-Rupit-Tavertet)*. Santa Coloma de Gramenet: Grupo de Historia José Berruezo, 2004.

122. *Calíu* [Casal Català de Castres. Tarn], (setembre 1951), p. 2 (hi ha un exemplar d'aquest número de la revista a la Biblioteca del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona).

123. Ho sabem per la conversa mantinguda amb L. Coma (23-12-2006). Vegeu també CASANOVAS I PRAT, Josep. «Els vigatans exiliats durant el franquisme». *Ausa* [Vic], XIX, núm. 146 (2001), p. 334.

124. Arxiu Municipal de Tona, Jutjat de Pau, Registre Civil, llibre de naixements 12, f. 126.

- DOMÈNECH, Immaculada; VÁZQUEZ, Federico. *La repressió franquista a l'àmbit local. Manlleu (1939-1945)*. Catarroja/Barcelona: Editorial Afers, 2003.
- ESPONA I BAYÉS, Candi. *Entre el roig i el blau. Memòria de la guerra i altres coses: 1934-1942*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.
- FARRÉS, Esther. *La repressió franquista a Vic (1939-1945)*. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 2008.
- Martirologio vicense. Persecución religiosa 1936-1939*. Vic: Imprenta Portavella, 1945.
- OMS I DALMAU, Manuel. *Osona 1936. La guerra vista per un nen*. Vic: 1993.
- Osona: testimonis del segle xx*. Vic: Consell Comarcal d'Osona, Ajuntament de Vic, Universitat de Vic, Fundació Caixa Manlleu, Arxiu Comarcal d'Osona, Aula d'Extensió Universitària Gent Gran d'Osona, 2007 (edició a cura de Jordi Ortiz i Santi Ponce).
- PAGÈS, Pelai. *La Presó Model de Barcelona. Història d'un centre penitenciari en temps de guerra (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- PANADÉS, Miquel. *Notas históricas sobre la comunidad de Vich en la revolución de 1936*, I,II, III, IV, Arxiu Claret (Vic), transcripció del 1981 feta pel pare Jaume Sidera de notes del pare Miquel Panadés preses durant la guerra i la postguerra. També en el mateix arxiu n'hi ha una transcripció del 1998 (base: 1981).
- PITXOT I COLOMER, Felip. *José Soldevila Griera 1894-1936. Un obrero mártir*. Vic: Imprenta y Librería Ausetana, 1941.
- PUIGFERRAT I OLIVA, Carles. «Pere Boixadera i Galobart, una vida a través dels records del segle xx». A: *Llibre de Tona*. Tona: Ajuntament de Tona, 2006, p. 41-59.
- PUJOL I CASAS, Josep. *Breves apuntes históricos sobre la familia Pujol de Viladrau. El Santísimo Rosario y Martirologio de la familia Pujol con motivo de la Guerra de Liberación 1936-1939*, s.d. (escrit en la immediata postguerra) (exemplar conservat a l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic).
- QUIBUS, Jesús. *Misioneros mártires. Hijos del Corazón de María de la provincia de Cataluña sacrificados en la persecución marxista*. 2a ed. Barcelona: Gráficas Claret, 1949.
- ROIG I PÉREZ, Carles. «El fenomen dels “incontrolats” a Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1939). Estudi tipològic i comparat d'alguns dels protagonistes de la repressió». *Desafectos. Publicació d'Història Crítica*. 2 (2001) [en línia] (<<http://www.historiacritica.org/anteriores/anteriores2/index.html>> [consulta: 16 setembre 2007])
- ROVIRA, Josep M.; PONCE, Santi. *El carrer de Gurb. Un barri emblemàtic de Vic*. Vic: Centre d'Estudis Socials d'Osona/Ajuntament de Vic, 2001.

- ROVIRA I MONTELLS, Xavier; ROVIRA I MONTELLS, Josep M. «Guerra Civil i primera postguerra». A: *Santa Eulàlia de Riuprimer. La terra i la gent al llarg de la seva història*. Santa Eulàlia de Riuprimer/Vic: Ajuntament de Santa Eulàlia de Riuprimer/Eumo Editorial, 2005, p. 142-179.
- ROVIRÓ I ALEMANY, Ignasi. *Art i cultura a les parròquies del Bisbat de Vic (1936-1939). Transcripció i breu anàlisi de l'enquesta "Relación que ha de prepararse de hechos ocurridos con motivo del Movimiento Nacional del 18 de julio de 1936"*. 2 v., 2002 (inèdit, la documentació original es conserva a l'Arxiu de la Cúria del Bisbat de Vic. N'hi ha un exemplar a l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic).
- SOLÉ I SABATÉ, Josep M. *La repressió franquista a Catalunya 1938-1953*. Barcelona: Edicions 62, 2003 (1a edició: 1985).
- SOLÉ I SABATÉ, Josep M.; VILLARROYA I FONT, Joan. *La repressió a la rereguarda de Catalunya: 1936-1939*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989-90. 2 v.
- SUNYOL, Joan. *Retorns*. Barcelona: Columna, 1994.
- VILA I CLOTET, Fina. *Onze germans i una guerra. Memòria d'onze germans que sobrevisqueren a la Guerra Civil*. Sant Cugat del Vallès: Símbol Editors, 2004.
- VILAR I BASSAS, Josep M. *Torelló. De la revolució a la guerra. Octubre 1936, juliol 1937. Tal com jo ho vaig viure*. Torelló: 1986.
- VILASECA I LLOBET, Josep Maria. *L'hospital de la Santa Creu de Vic durant la Guerra Civil 1936-1939*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2006.
- VIÑAS, Pere. *Reports biogràfics d'En Pere de la Pipa*. Vic: 1972 (edició a cura de Josep Franquesa i Aliberch).